

5

EESTIMAALASTE ARUSAAMAD USU- JA MORAALIKÜSIMUSTES 1990–2010

Raigo Liiman ja Tarmo Tuisk

Toimetajad Liina Kilemit, Anu Rentel ja Eerik Jöks

I. Sissejuhatus

I.1. Andmeesitlus ja meetodika

Eestimaalaste usulisi tõekspidamisi puudutavatest arvamusküsitlustest võib esimeseks sõltumatuks uuringuks pidada Euroopa Väärtuste uuringut, mille viis tollases Nõukogude Eestis 1990. aasta juunis, juulis ja augustis läbi TNS EMOR. Värskeim uurimus, mida käesolevas artiklis keskselt käsitleme, on „Elust, usust ja usuelust 2010” (EUU 2010).¹ Võrdlevalt on esitatud andmeid ka teistest, möödunud 20 aasta jooksul Eestis teostatud väärtusuuringutest.

Käesolevas artiklis kasutatud andmestikud on Eesti Kirikute Nõukogu tellitud ja suures mahus ka läbi viidud uuringute tulemid.² Võrdlevad andmed pärinevad uuringutest „Euroopa Väärtused” (EVS)³ ja „Maailma Väärtused” (WVR).⁴ Nii EVS kui WVR puhul kasutati küsitlusmeetodina personaalseid intervjuusid.⁵

Arvamusküsitluste läbiviimise eesmärk on saada teada elanikkonna hoiakuid erinevates küsimustes, millele on teisiti raske vastuseid leida. Küsitluste eesmärk ei ole matemaatilise täpsusega vastuste saamine vaid pigem suundumuste mõõtmine, et selle kaudu paremini mõista elanikkonna arvamusi, soove ja eelistusi. Arvamusküsitlused kirjeldavad antud hetke väärtushoiakuid ja suhtumisi ühiskonnas. On hoiakuid, mis võivad kiiresti muutuda, aga on ka selliseid seisukohti, mis püsivad sarnastena aastakümneid. Elanikkonna arvamuste ja seisukohtadega on hea arvestada ka koguduste töös.

Arvamusküsitlustes saadud tulemuste tõlgendamisruum on piiratud. Enamiku küsimuste puhul lähtub vastaja oma tõlgendusest ja teeb sellest lähtuvalt ka valikud etteantud variantide hulgast. Personaalintervjuuna läbi viidud arvamusküsitlust võib pidada kõrgetasemeliseks ligikaudu 1000 vastanu korral.⁶

¹ Ankeedi koostas Eesti Kirikute Nõukogu ja uuringu viis 25.03–11.04.2010. aastal läbi sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll OÜ. Tegu oli üleriigilise küsitlusega, kus suulise intervjuu vormis ja paberankeedi abil küsitleti 1009 inimest vanuses 15–74 eluaastat.

² EKNi läbiviidud uuringute tehniliste andmete kohta vt käesolevas kogumikus Liina Kilemiti artikkelit „Sotsioloogilised uuringud Eesti Kirikute Nõukogus 1995–2010”.

³ „European Values Study” (EVS); Eestis andmete kogumisel EVS 1990 N = 1008, EVS 1999 N = 1005 ja EVS 2008 N = 1518.

⁴ „World Values Research” (WVR); Eestis andmete kogumisel WVR 1996 N = 1021.

⁵ Nimetatakse ka otseintervjuudeks. Seletuseks vt käesolevas kogumikus Liina Kilemit lk 20.

⁶ Sellisel juhul on veamarginaal $\pm 2,5\%$. Näiteks, küsimusele kas usute Jumalasse vastas tuhandest küsitetust 300 (30%) „ei usu”. Küsides nüüd seda sama küsimust kõikidelt elanikelt, ei erine tulemus rohkem kui $\pm 2,5\%$. Mida vähem on kvantitatiivses uurimuses vastajaid, seda suurem on veamarginaal. Koos veamarginaali suurenemisega, kahaneb ka uurimuse usaldusväärsus.

Arvamusküsitluste tulemuste abil saame aimu, mida inimesed väidavad oma usuliste tõekspidamiste ja usu praktiseerimise kohta, aga me ei saa vastust küsimusele, mis on nende usu sisu.

Käsitledes sotsioloogiliste uuringute tulemusi, peab alati esitama küsimuse tulemuste usaldusväärsusest. Vaadeldes eelnevate aastate EKNi uuringute küsitlusankeete, võib öelda, et küsimused olid esitatud korrektselt. Siiski tuleb arvestada, et postiküsitluse puhul esineb võimalus, et täidetud ankeedi tagastamisel on aktiivsemad need respondendid, kes on käsitletavast teemast rohkem huvitatud. Seega ei taga postiküsitlus sama esinduslikku valimit nagu intervjuuküsitlus.⁷ Käesolevas artiklis kasutatud postiküsitluste esinduslikkust on mõnevõrra püütud parandada matemaatilise kaalumise teel ja see annab tingliku võimaluse neid andmeid võrdlustes kasutada.⁸ Siiski tuleb silmas pidada, et võrdlus ei pruugi alati olla adekvaatne. Küll aga saab usaldusväärselt võrrelda esindusliku valimi ja sarnase meetodiga läbi viidud EVS ja WVR uuringuid. Juhul kui küsimus on esitatud sarnaselt, laieneb võrdlusvõimalus ka personaalintervjuudena läbi viidud EUU 2010 ja EMV 2003 uuringute tulemustele. Igal juhul tuleb arvestada, et küsimuste sõnastus, järjekord ning läbiviimise aeg võivad mõjutada vastuseid.

Artikli jaoks vajalikud analüüsid on tehtud andmetöötluspaketi SPSS versiooni 15.0 abil. Tulemuste analüüsimise lähtekohaks olid protsentjaotused, keskväärtused, erinevad testid, olulisuse nivood ja klasteranalüüs.

Kõik artiklis esitatud tõlgendused tuginevad autorite enda arusaamadele, mis on kujunenud erinevate uuringute andmete põhjal. Lisaks avalikele ja nähtavatele teguritele võisid respondentide vastuseid küsitlemise perioodil mõjutada ka varjatud põhjused, mille olemasolu ei tarvitse artikli autorid teada. Näiteks võib tuua küsitlemise perioodil toimunud ühiskondlikud muutused ja meediakajastused küsitlusega seotud teemadel. Tuleb pidada oluliseks, et mitmed vastaja isiklikus elus vahetult enne küsitlust või küsitluse toimumise ajal aset leidnud sündmused võivad samuti vastuseid mõjutada.

1.2. Eestimaalaste tõekspidamised ja usklikkuse taustmõjutajad
Eesti asetatakse ajalooliselt ja geograafiliselt euroopalikku kristlikku kultuuri-ruumi. Tõekspidamised ja uskumused, sealhulgas usu ja kiriku eripära ning tähtsus ühiskonnas on sajanditepikkuse protsessi tulemus. Kõik inimlikud omadused, mis on osaliselt päritud ja osaliselt õpitud sellistelt institutsioonidelt nagu pere, kodu, kool, sõbrad ja meedia, liidavad isikuid ühiskonda. Ühiskonnas on eri aegadel valitsenud eri suunad, mis aktiivsemalt või passiivsemalt on tegelnud inimeste kasvatamise ja ümberkasvatamisega, lähtuvalt kontekstist ja ajaloolisest kogemusest. Läbi ajaloo on eksisteerinud sotsiaalne kontroll, mille tõttu on avalikkuse ette jõudnud vaid need tõekspidamised, mis on „ametlikult” heaks kiidetud.

⁷ Esindusliku valimi puhul peaks sama küsimustikuga ja sarnaste tingimuste juures läbi viidud uuring andma korduval elanikkonna küsitlemisel suhteliselt sarnase tulemuse.

⁸ Erinevate küsitluste meetodite valiku ning nende erinevuste kohta vaata käesolevas kogumikus Liina Kilemiti artiklit „Sotsioloogilised uuringud Eesti Kirikute Nõukogus 1995–2010”.

Millised on need elemendid, mis määravad inimese „mina” ja selle koha ühiskonnas? Kuidas inimene näeb ennast ja teisi ja kuidas need „teised” mõjutavad inimest? Ajaloolised olukorrad ja traditsioonid on pannud inimesi kasutama selliseid võtteid, mis ei oleks olnud mõnes teises ühiskonnas või ajahetkel lubatavad. Antud ajahetkes võisid need aga tunduda ainsa ellujäämise võimalusena. Näiteks võib siin tuua arusaamad sellest, mis on õige ja mis on vale. Et paremini mõista ümbruskonda, kus me elame, peame tundma neid elemente, mis on aegade jooksul moodustunud ja tähtsaks saanud erinevatele Eestimaal elavatele rahvusgruppidele.

Tänapäeval hinnatakse kõrgelt vajadust põhjapanevateks selgitusteks või uurimusteks, et paremini mõista minevikku ja selle kaudu ehitada tulevikku. Mitmeid asju on tehtud aga olukorrast tulenevalt liigselt kiirustades – seda nii isiklikus elus, ühiskonnas kui ka kirikute toimingutes. Artiklis ei analüüsita kiriku positsiooni inimese elus, vaid seda, kuidas arvamusküsitlustes osalejad on vastanud usku ja moraaliarusaamu puudutavatele küsimustele. Teatud arusaamad ja üksikisikutega seotud normid on visad muutuma, aga mõningate teiste suhtes on inimesed paindlikumad ja vastuvõtlikumad. Kiriku positsioon on eri aegadel olnud erinev. Kirikud on olnud kesksel kohal õpetamise, sotsiaalhoolekande jms valdkondades. Need ja mitmed teised funktsioonid on hiljem siirdunud omavalitsusele või riigiasutustele.

Mõned nõukogudeaegsed muutused, nagu ühiskonna kiire linnastumine ja samas kiire ilmalikustumine, mõjutasid elanikkonna arusaamasid ja tõekspidamisi usust. Kirikutele seatud piirangud aitasid omalt poolt kaasa võõrandumisele ja sundilmalikustumisele, mis on erinev sellest sekulariseerumisprotsessist, mida elasid läbi vaba maailma ühiskonnad.

Siirdeühiskonna eestimaalased on pidanud olema paindlikud ja leppima mitmete suuremate ning väiksemate majanduslike tagasilöökidega ja ka praegu ollakse majanduskriisiga silmitsi.⁹ Nõukogude võimu alt vabanenud Eesti Vabariigi saavutused on olnud siiski märkimisväärsed. Eesti oli 1990. aastate alguses rublatsoonis, 1992 algas oma krooni aeg ja nüüdseks on jõutud euroaega iseseisva Eesti riigina ja Euroopa Liidu liikmena. See on saavutus, mida ülejäänud maailm imestab ja mille üle on põhjust olla uhke.

Samas on Eesti tänapäeval olukorras, kus eestimaalased peavad küsima iseendalt ja üksteiselt ebameeldivaid küsimusi. Need küsimused on seotud nii mineviku kui ka olevikuga. Need on seotud arusaamade, tegude ja nende tagajärgedega. Kas ollakse rahul ühiskonnas valitseva olukorraga või hoopiski rahulolematud? Kelle arvelt eespool kirjeldatud ühiskonna ja majanduse areng on saavutatud? Milline on usuorganisatsioonide positsioon ühiskonnas ja kas neile antakse võimalust kaasa rääkida? Kas neisse suhtutakse pooldavalt või eitavalt? Millised on need väärtused, mida inimesed tänapäeval hindavad ja kannavad? Kellesse või millesse inimesed usuvad ja mida peavad tähtsaks? Kas

⁹ Ain Aaviksoo, „Eesti inimarengu näitajad majanduskriisi surve all”. – Eesti inimarengu aruanne 2009 kokkuvõtte, M. Lauristin (peatoimetaja). Eesti Koostöökoogu, 2010. Internetis: http://www.kogu.ee/public/eia2009/EIA_kokkuvote09.pdf – vaadatud 11.11.2011.

vabadus tähendab vabanemist ka vastutusest? Kellelt saab inimene sellistes elulistes küsimustes toetust?

Milline on erinevate institutsioonide (sealhulgas ka usuliste) ühiskondlik positsioon? Kuidas nad reageerivad, kas eelistavad vaikida või astuvad meedia vahendusel avalikkuse ees välja? Kuidas suhtutakse vaimulike etteastetesse ja sõnavõttudesse meedias?¹⁰ Kõikidele küsimustele me kahjuks vastata ei saa, aga mõnede põhjal neist leiame oma artiklis suuna, et Eesti kohalikku konteksti arvestades paremini mõista aastatel 1990–2010 läbi viidud arvamusküsitluste tulemusi.

Tänapäeval on laialt levinud tõekspidamine, et iga inimene saab vabalt valida, kas ja millesse ta usub. Enamuse jaoks ei eksisteeri enam eelnevatelt sugupõlvedelt edasikanduvat sügavat usulist traditsiooni, mis juhib inimese eelistusi ja selle kaudu ka arusaamasid ning maailmavaadet. Usuõpetuse ja põhiliste usuliste teadmiste andmine on katkenud ja usulised traditsioonid ununenud ning ühiskonda on lisandunud usulist teadmatust ning harimatust.¹¹

Usk on tänapäeval liikunud privaatsfääri. Kirik või usk Jumalasse ei ole enamusele enam kollektiivne kogemus ja enamusel pole enam ka usuga seotud tähenduslikke sotsiaalseid suhteid. Ka usuliste ühenduste mõju tavainimese elus on aastakümnetega vähenenud. Sellistel puhkudel tuleks rääkida usu mõju ja tähtsuse muutusest ühiskonnas ja inimeste elus erinevatel ajaperioodidel. Inimesed teevad üha enam valikuid ja otsuseid oma elus selle järgi, mida nad isiklikult peavad tähtsaks. Vastavalt sellele seavad nad endale eesmärgid ja leiavad endale ka autoriteedid. Pärast pikka nõukogude aega on uue autoriteedi leidmine ja heakskiitmine olnud paljudele suureks väljakutseks. Tänapäeva globaalses maailmas on kerge otsekui poeletist valida endale seda, mis tundub sobivat ja on meeltemööda ning ehitada sellest iseenda tarbeks just sellised tõesed ja arusaamisid, mis sobivadki antud indiviidile kõige paremini. Millised võimalused on siis Eestis tegutsevatel usulistel ühendustel? Kas kodanikud teavad, mida need ühendused pakuvad?

1.3. Artikli eesmärk

Artikli eesmärgiks on vaadelda muutusi, mis on Eestis toimunud ajavahemikus 1990–2010. Ekskurssidena tuuakse näiteid Soome Vabariigi teostatud sarnastest uuringutest, et näidata Eesti elanikkonna usulisi ja muid tõekspidamisi naaberriigi kontekstis.¹² Samuti võiks näited Soome kogemustest julgustada Eesti kolleege rakendama naaberriigis hästi toimivaid meetodeid, näiteks inimeste kaasamine koguduste töösse diakooniatöö abil.

¹⁰ Traditsiooni katkemine võib mõjutada suhtumist vaimulikku/kirikusse. Vaimulike seisukohtade väljendamine ja avalik etteastumine sai võimalikuks pärast aastakümneid, seoses ühiskondlike muudatustega 1980. aastatel. Näiteks Eesti Raadio alustas vaimulike saadete edastamist 1986. aastal. Alles 1987. aastal soovis Eesti Raadio avalikult oma kuulajatele häid jõule. – Vt Raigo Liiman, Usklikkus muutub Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, 36.

¹¹ Religioosse sotsialisatsiooni kohta vaata käesolevas kogumikus Kaido Soomi artiklit „Eestimaalase kuvand ristiusust, kirikust ja kristlastest”, nt lk 250–251.

¹² Eestimaalaste hoiakute võrdluseks kogu Euroopa kontekstis vaata käesolevas kogumikus Eva-Liisa Jaanuse ja Marge Unti artiklit „Eestimaalaste religioossus Euroopa taustal”.

2. Püsivama iseloomuga arusaamad

2.1. Kogudustesse ja kodanikeühendustesse kuulumine

Avaliku arvamuse küsitluste kaudu ei ole võimalik päris kindlalt välja uurida, kas vastanud isik on ka tegelikult koguduse liige, kuna tema vastus on ennekõike tema enda tõlgendus küsimusest. Koguduse liikmelisuse tingimused määrab usuline ühendus ning reeglina tuleb liikmetel täita teatud nõudeid selleks, et olla koguduse liige. Eesti Vabariigi Kirikute ja koguduste seaduse (2002) järgi määrab usulise ühenduse põhikiri usulise ühenduse liikmeks vastuvõtmise ning liikmeskonnast väljaastumise ja väljaarvamise tingimused ja korra ning liikmete õigused ja kohustused või korra, kuidas võib liikmetele kohustusi kehtestada.¹³

Tabel I näitab, et koguduseliikmete arvu kirjeldab 1990.–2008. aasta arvamusküsitluste põhjal valdavalt tõususuunaline trend. Langus kajastub eeskätt 2010. aasta tulemustes. Kuidas seletada nii drastilist langust perioodil 2008–2010? Üheks põhjuseks võib olla juba mitmel korral nimetatud uurin-gute metodoloogiline erinevus ja uuringu läbiviimise aeg aastas. Kui aga püüda esitatud andmeid sisuliselt interpreteerida, võib oletada, et languse määravaks faktoriks on põlvkondade vahetus. Suur osa sõjajärgel ajal usulise hariduse ja kasvatuses saanud põlvkonnast on meie hulgast lahkunud. Samuti paneb viimaste aastate majanduslik madalseis ühiskonnas inimesi mõtlema selle üle, kuhu nad kuuluvad ja millised kohustused sellega kaasnevad. Lühike liikmelisuse tradit-sioon ja nõrk seotus on arvatavasti osaliselt süüdi selles, et koguduste liikmete osakaal on langenud 2010. aasta küsitluse kohaselt ligemale kaks korda.¹⁴

Tabel I

EVS 1990	EUU 1995	WVS 1996	EUU 2000	EMV 2003	EUU 2005	EVS 2008	EUU 2010
N = 1008	N = 1517	N = 1021	N = 1072	N = 1013	N = 713	N = 1518	N = 1009
13	23*	28	32*	25	29*	34	16

Koguduseliikmete osakaal 1990.–2010. a küsitluste põhjal, kõik vastanud (%).¹⁵

* Tämiga on märgistatud postiküsitlused.

Rääkides kirikute liikmeskonnast, on oluline vaadelda ka kogudustesse kuulumise põhjusi. EVS 2008 kohaselt arvas üle poole kõikidest vastanutest, et

¹³ Kirikute ja koguduste seadus RT I 2002, §12, punkt 10 ja 11; Ilmo Au ja Ringo Ringvee, Usulised ühendused Eestis. Tallinn, 2007, 13–15.

¹⁴ Mõningast langust võib põhjustada ka asjaolu, et majanduslikel põhjustel lahkuvad Eestist 1988–1991 aastal sündinud suur põlvkond. Need on aga just need inimesed, kellest üsna paljud said suure tõenäosusega liidetud kogudustega üleüldise „kirikubuumi” ajal (toimetajate märkus).

¹⁵ EVS 1990, küsimus 332: „Kas Te kuulute mõnda usukogudusse?”; EUU 1995, küsimus K45: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse?”; WVR 1996, küsimus V179: „Kas Te kuulute mõnda usukogudusse?”; EUU 2000, küsimus 35: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse?”; EMV 2003, küsimus K31: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse?”; EUU 2005, küsimus 35: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse?”; EVS 2008, küsimus Q23: „Kas Te kuulute mõnda usukogudusse?”; EUU 2010, küsimus K25: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse või usuliikumisse?”.

kirikud annavad vastuseid „inimeste hingelistele vajadustele”,¹⁶ pooled leidsid, et „üksikisiku moraaliga seonduvatele küsimustele ja vajadustele”, kolmandik vastanutest soovis pakkus, et „perekonnaelu probleemidele”, ning vaid 15% vastanutest arvas, et „meie riigi ees seisvatele sotsiaalsetele probleemidele”.¹⁷

Oma maa ajaloo, arusaamadest ja vaimsest õhkkonnast tulenevalt on eestimaalaste ootused kirikule mõnevõrra teistsugused kui Soomes. Toome näiteks Soome kiriku uurimiskeskuse poolt läbiviidavad uuringud, kus küsiti, mida peetakse tähtsaks ja millised on põhjused kirikusse kuulumisel. 2003. aasta „Gallup Ecclesiastica” (N = 827) alusel toome tähtsuse järjekorras välja kümme olulisemat põhjust Soome luterlikku kirikusse kuulumisel:¹⁸

1. Võimalus saada kiriklikult maetud.
2. Võimalus lasta oma laps ristida.
3. Kirik peab üleval surnuaedu.
4. Võimalus saada kiriklik laulatus.
5. Kirik on avatud nende jaoks, kes soovivad palvetada või otsivad vaikust.
6. Kirik hoiab kristlikku traditsiooni ja pühasid.
7. Võimalus olla vader.
8. Kirik aitab vanureid ja puuetega inimesi.
9. Kirik õpetab lastele ja noortele väärtusi.
10. Kirik korraldab soovi korral hingehoidu.

118

Kuna Eestis ei ole sellist küsitlust korraldatud, siis puudub otsene võrdlusvõimalus. Need vastused näitavad kiriku selgemat rolli Soome ühiskonnas ja ka vastanute paremaid teadmisi kirikust¹⁹ ja sellest, mida kogudused inimestele pakuvad. EVS 2008 vastajatest rõhutas Eestis üle poole hingelisi vajadusi (57%) ja alla poole vastanutest moraalküsimusi (39%). Perekonnaelu probleemides lootis kirikule veerand vastanutest. Soomlaste esimesed kolm valikut on konkreetsemad ja seotud riitustega ehk matmise ja ristimisega.

2.2. Kaasamine

EVS 2008 uuringus küsiti kodanikuühendustes osalemise kohta järgmist: „Vaadake palun hoolikalt seda kodanikeühenduste ja tegevuste loetelu ja öelge: a) millistesse neist – kui üldse – Te kuulute? b) Millistes neis – kui üldse – Te teete praegu tasustamata vabatahtlikku tööd?”²⁰

¹⁶ EVS 2008, küsimus Q29: „Kui rääkida üldiselt, siis kas Teie kirik annab küllaldased vastused järgmistele küsimustele ja probleemidele Eestis [...] v117. Inimeste hingelised vajadused”.

¹⁷ EVS 2008, küsimus Q29: v115, v117, v118.

¹⁸ „Kirkko muutosten keskellä. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2000–2003”. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisu ja 89. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere, 2004. Internetis: [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/4D9073DDB9C38745C22576F20030A70E/\\$FILE/Kirkko%20muutosten%20keskell%E4.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/4D9073DDB9C38745C22576F20030A70E/$FILE/Kirkko%20muutosten%20keskell%E4.pdf) – vaadatud 11.11.2011. Soome elanikkonnast kuulus 2010. aastal 78% luterlikku kirikusse.

¹⁹ Eestimaalaste teadmiste kohta kirikust vt käesolevas kogumikus Kaido Soomi artiklit „Eestimaalase kuvand ristiust, kirikust ja kristlastest”.

²⁰ EVS 2008, küsimus Q5.

Viieteistkümnest vastusevariandist populaarseim kõikide vastanute seas oli kuulumine spordi- või meelelahutusorganisatsiooni (14%), järgnesid hariduse-, kunsti-, muusika- või kultuurialane ühiskondlik tegevus (12%). Kõikidesse teistesse (ametiühing, ametialased, sotsiaalhoolekande-, tervise-, poliitilised, rahukaitse-, naiste-, looduse ja ümbruskonna ühendused) kuulus oli alla 10%, kusjuures religioossetesse ja kirikuorganisatsioonidesse kuulus vaid 8% vastanutest. Eestikeelsete vastajate kuulusus organisatsioonidesse oli mõnevõrra kõrgem.

Vabatahtliku töö küsimuses anti vastajatele samad vastusevõimalused nagu eelmises küsimuses. Tasustamata vabatahtlikku tööd tehti alla 10% kõikidel aladel; eestikeelsed vastajad olid mõneti aktiivsemad kui venekeelsed. Näiteks eestikeelsete vastajate hulgas tegi vabatahtlikku tööd spordiorganisatsioonides 8% ja venekeelsetest vaid 1,5%. Kultuuriorganisatsioonidega seotud aktiivsus oli vastavalt keelele 9% ja 3%. Usuorganisatsioonid on ehk erandiks, seal vastused keele järgi sedavõrd ei eristunud (eestikeelsed 4% ja venekeelsed 3%).

EUU 2010 uuringus küsiti: „Kuivõrd tähtis on see eluvaldkond Teie jaoks?” Vastajad pidasid kõige tähtsamaks Eestimaa olevikku ja tulevikku (23%), loodust ja keskkonnakaitset (14%) ning vaba aega (19%). Usku pidas eriti tähtsaks 4% vastanutest.²¹ Samuti uuriti EUU 2010 uuringus vastajate osalust ühiskondlikes organisatsioonides.²² Toodud vastused näitavad protsentuaalselt, et aktiivselt osaleti järgmistes organisatsioonides: loodus- ja keskkonnakaitse 14%; kunsti-, muusika- või kultuurialane tegevus, spordiklubid, huvi- või harrastusklubid ja ühendused 6%; töö noortega, heategevus, nt vanurite ja puuetega inimeste või puudust kannatavate inimeste abistamine, usu- või kirikuorganisatsioonid, elukoha või piirkonnaga seotud ühendused 3%; keskkonnakaitse, ökoloogia, loomade õigused 2%; ameti- ja kutseühingud ning poliitilised parteid või grupid 1%.

Igas ühiskonnas on oma valupunktid. Probleeme võib vältida, aga neid võib ka püüda lahendada. Seda teeb igaüks erinevalt – mõni vaikides, teine lärmates ja tähelepanu otsides. Selleks et õppida probleeme tundma, on vaja neisse põhjalikult süveneda, analüüsides kõiki selle valupunktiga seonduvaid asjaolusid. Rääkides vabatahtlikust tööst, võib kaasamise all mõista isikute informeerimist, konsulteerimist või osalust. Enne kaasamist seatakse eesmärgid ja strateegiad, mida asutakse vastavalt seatud eesmärgile koos ellu viima.

Tuues jällegi näite Soomes teostatud uuringutest, on sealsed soosituimad vabatahtliku töö moodused kogudustes pühapäevakool ja noortetöö, diakoonia, töötute tegevus ja „Ühisvastutus” (*Yhteisvastuu*). See on üleriigiline diakooniaalne kampaania mis loob positiivset meediakajastust ja mille avab Soome Vabariigi president. Kampaaniat korraldatakse 1950. aastast alates ja

²¹ EUU 2010, küsimus K1: „Alustuseks loen Teile ette rea eluvaldkondi. Palun öelge igaühe kohta, kuivõrd tähtis see Teie jaoks on?”

²² EUU 2010, küsimus K2: „Järgnevalt loen Teile ette ühiskondlikke organisatsioone ja ühiskondlikke tegevusi. Milline on Teie osalus nendes? Me ei mõtle professionaalset, ametialast, vaid ühiskondlikku tegevust.”

selle loosung on „Aita Soomes ja arengumaades hädas olijaid!“. 2011. aasta kampaania eesmärgiks oli noorte üksinduse tõrjumine. Igal aastal osaleb selles kampaanias ligikaudu 40 000 vabatahtlikku. 2000. aastatel oli kampaania aastatulem keskmiselt 5 miljonit eurot.²³ Tulemist üle poole jagatakse rahvusvahelise diakoonia tarbeks, 20% läheb mõnele kodumaisele diakooniaprojektile ja ülejäänud piiskopkonna diakooniafondile ning oma koguduse poolt otsustatud diakonaalsetele vajadustele. Kulud on olnud 18–19 senti ühe sissetulnud euro kohta. Suurim väljaminek on reklaam televisioonis, raadios ja ajakirjanduses. Projekt on saanud hea vastuvõtu osaliseks ja selle eesmärgiks ei ole olnud pelgalt rahakorjamine, vaid ka väärtuskasvatus ühiskonnas.

Soomes teostatud uuringus, milles osalesid 15–74-aastased, olid alla poole vastanutest 2000–2010 osalenud viimase kahe aasta jooksul vabatahtlikus tegevuses.²⁴ Iga teine, kes veel ei olnud teinud vabatahtlikku tööd, soovis osaleda temale sobivas vabatahtlikus tegevuses. Soomlased kulutasid vabatahtlikule tööle ligikaudu 18 tundi kuus. Rahvusvahelistes uurimustes on soomlaste vastav aktiivsus kõrgem kui näiteks sakslaste, iirlaste, prantslaste ja jaapanlaste oma. Kõige populaarsem oli sporditegevusega seotud vabatahtlik töö (30%). Teisena osaleti tervise- ja sotsiaalala (25%) ja järgmisena noorte kasvatamist puudutavates küsimustes.

Soomlaste tähtsaim põhjus vabatahtlikus töös osalemiseks oli soov aidata (41%), järgnesid soov teha midagi kasulikku (16%), tuttav kutsus (9%), õpib tundma uusi inimesi (8%), olen saanud abi (6%), usuline vagadus (5%), oma harrastus või saan selle eest õppemärkme/töökogemust (3%). Mitteamisolemisel olulisemad põhjused olid: ei ole aega (44%), pole põhjust, motivatsiooni (13%), ei ole kaasa kutsutud (11%), pole selle peale tulnud ega sellele mõelnud (5%), ei tea, kuidas saaks osaleda (3%), mul ei ole annet või midagi, mida pakkuda (3%), varasemad negatiivsed kogemused (1%) ja ei usu sellesse ettevõtmisesse (1%).²⁵

Vaadeldes Anne Birgitta Pessi uurimustulemusi, võib oletada, et vabatahtlikuna töötamise soov on, kui seda väärtustatakse ja see pakub isikule midagi konkreetset.²⁶ Mitteamisolemise suurim põhjus on ajapuudus, lisaks puudub osal vastanutest motivatsioon. Märkimisväärseks põhjuseks osutus ka asjaolu, et neid polnud osalema kutsutud. Pessi uurimustes üheksa vastanut kümnest aitab kaastundest ja sellepärast, et teise aitamine pakub isikule rõõmu. Keskne aitamismotivatsioon on mõte, et aitamine on õige ja kohustus. Naisi motiveerib aitama enam just kohusetunne ja mehi aitamise käigus toimuv vastastikune suhtlus. Kõige selle fooniks on kristlik ligimesearmastus ja lisaks ühine ajalooline kogemus.²⁷

²³ *Yhteisvastuu* (Ühisvastutuse) veebilehekül, www.yhteisvastuu.fi – vaadatud 11.11.2011.

²⁴ Anne Birgitta Pessi & Tomi Orvasaari (toim), *Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky – yhteiskunnassa*. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki, 2011. Internetis: http://www.diak.fi/files/diak/Julkaisu toiminta/A_31_ISBN_9789524931113.pdf – vaadatud 11.12.2011.

²⁵ Samas.

²⁶ Anne Birgitta Pessi, *Suomalaiset auttajina ja luottamus avun lähteisiin; RAY:n juhluvuoden kansalaiskyselyjen tulokset. Avustustoiminnan raportteja 19*. Helsinki, 2008. Internetis: http://www.kansalaisareena.fi/RAY_raportti_19.pdf – vaadatud 11.12.2011. Vt. ka Pessi & Orvasaari.

²⁷ Samas.

Soome näide julgustab, et kaasamine võib ka Eestis olla võimalik. Kogudused peaksid rääkima oma õnnestumistest selles vallas ning seeläbi julgustada teisi kogudusi rohkem mõtlema kaasamisele.

Kuidas peaks inimesi motiveerima ja kaasama? Vabatahtlikus tegevuses võiks rõhutada kõiki neid elemente, mida selles osalevad inimesed ise peavad tähtsaks, või vähemalt arvestama nendega. Tuleb arvestada ka vanuselise eripäraga, näiteks noorte õpetamisel. Pensionealiste puhul on tähtis, et nad saaksid võimaluse oma elukogemust kasutada ja jagada. On oht, et need, kes soovivad ainult teisi aidata, võivad ennast üle hinnata, nad ei jõua kaua sellist tööd teha ning lõpetavad töö vabatahtlikuna. Inimesi, kes soovivad teha vabatahtlikku tööd, ei tohi ülekoormata ja töö peab olema neile jõukohane, andev ning koguduses hinnatav.

Vabatahtliku töö väärtust on raske konkreetsetelt määratlada, kuna enamik teeb seda omast vabast tahtest, saamata seejuures kompensatsiooni. Vabatahtlikkuse Uurimise Instituudi (Institute for Volunteering Research) projektis VIVA on täheldatud, et vabatahtlik töö toob vaatamata vähesele majanduslikule kasule selle tegijale hea meeleolu, ühiskonna ja koguduse liikmetele aga vajalikke teenuseid.²⁸

2.3. Suhtumine kristlusesse

EMV 2003 ja EUU 2010 tulemused annavad võimaluse võrrelda eestimaalaste suhtumist kristlusesse nimetatud aastatel. Teiste uuringutega võrdlemine on problemaatiline, kuna küsimuste sõnastused erinevates ankeetides on olnud erinevad.

	EMV 2003		EUU 2010	
	N	%	N	%
Olen kristluse suhtes sõbralikult meelestatud.	606	59,9	547	54,2
Kristlus jätab mind ükskõikseks, ma ei huvitu sellest.	275	27,2	328	32,5
Olen kristluse suhtes skeptiliselt meelestatud.	39	3,9	33	3,3
Olen kristluse suhtes vaenulikult meelestatud.	10	1,0	7	0,7
Muu / ei tea sellist (EUU 2010).	13	1,2	56	5,5
Raske öelda.	69	6,8	38	3,7
Kokku.	1011	100	1009	100

Tabel 2
Suhtumine kristlusesse 2003. ja 2010. aastal (%).²⁹

²⁸ VIVA (The Volunteer Investment and Value Audit). <http://www.valuenetwork.org.uk/html/resources.htm> – vaadatud 11.11.2011.

²⁹ EUU 2010, küsimus K61: „Kuidas Te suhtute kristlusesse?” ja EMV 2003, küsimus R33: „Kuidas Te suhtute kristlusesse?”.

EMV 2003 ja EUU 2010 uuringutes küsiti sarnaselt, kuidas ollakse meelestatud kristluse suhtes. Sõbralikult suhtuvate vastajate osakaal on langenud aastaks 2010 pea kuue protsendi võrra. Ükskõiksete osakaal on tõusnud seitsme aasta jooksul sõbralike arvelt üle viie protsendi. Vähenes skeptiliste ja vaenulike osakaal on püsinud samana kõikide vastanute seas.

Lähiminevikus läbielatud kogemused on mõjutanud inimestevahelist usaldust, kõnelemata siis usalduse muutumisest kristluse suhtes. Vastuste põhjal võib järeldada, et aastal 2010 on kolmandik elanikkonnast kristluse suhtes ükskõikne. Mis on nimetatud ükskõiksuse taga, tuleks selgitada põhjalikumate kvalitatiivsete uuringutega.

2.4. Eluvaldkondade tähtsus

Aastate 1990–2010 andmestike põhjal saame ettekujutuse sellest, milliseid eluvaldkondi vastanud peavad oluliseks. On huvitav, et eluvaldkondade suhtes pole eelistused oluliselt muutunud, vaid on püsinud enam-vähem samal tasemel.

Eluvaldkond	EVS 1990 N = 1008	WVS 1996 N = 1021	EVS 1999 N = 1021	EMV 2003 N = 1011	EVS 2008 N = 1518	EUU 2010 N = 1009
Pere	68	78	66	76	75	70
Töö	32	60	51	37	45	48
Sõbrad	23	27	26	24	29	31
Vaba aeg	25	21	19	–	25	20
Usk/ Religioon	4	8	5	5	6	4
Poliitika	9	5	2	3	3	2

Tabel 3

Eluvaldkondade tähtsus aastatel 1990–2010. Nende vastajate protsent, kes vastasid „väga tähtis” (mõnes uuringus „eriti tähtis”).³⁰

Tulemuste põhjal võib öelda, et Eesti ühiskond on perekeskne ja tööle orienteeritud. Eesti elanike isiklikus elus on kõige vähem tähtsad usk/religioon ja poliitika. Siinkohal on väga oluline silmas pidada, et küsimuste sõnastuses on kasutusel nii usk kui religioon, mis teeb tulemused raskesti võrreldavaks. Kuigi pere tähtsus on vähesel määral aastate lõikes langenud, püsib see siiski väga tähtsana. Usk/religioon ei ole seega aastatel 1990–2010 see tegur, mis

³⁰ Religiooni rolli muutumise kohta vt käesolevas kogumikus ka Joonis 1 lk 51, kus Andrus Saar toob sama küsimuse tulemused välja uuringutest VRR 1990, EVS 1999 ja EVS 2008. Erinevalt käesolevast artiklist kasutab Saar tulemuste esitamisel kahte esimest skaalapunkti (väga tähtis ja üsna tähtis). Nimetatud kolmes uuringus on alati küsitud religiooni, mitte religiooni ja/või usu tähtsust. Sellise andmete esitamise korral religiooni tähtsuse hindamises näha selge tõusutrend (toimetajate märkus).

Põhjamaade (näiteks Soome) näitel suudaks konkureerida tööga.³¹ Võrreldes Põhjamaadega, kus on esmaseks väärtuseks eneseväljendus, on Eestis nõrgem sotsiaal- ja tööalane kindlustunne, mis tõstab töö ja pere tähtsust. Ronald Inglehart väidab, et inimesed seavad endale eesmärgid ja püüdlevad nende poole, järgides teatavat hierarhiat. Maksimaalset tähelepanu pööratakse nendele vajadustele, mida antud hetkel tuntakse kõige enam rahuldamata olevat.³² Eespool esitatud erinevus Põhjamaadest võiks olla seletatav just sellega, et Eesti ühiskonnas, kus töö kaudu materiaalne kindlustatus kui hierarhia madalama taseme vajadus on valdavalt veel paljudel saavutamata, tähtsustataksegi usku kui „hierarhias kõrgemal seisvat eluvaldkonda” tunduvalt vähem kui Põhjamaades.

Olenevalt sellest, millal küsitlus oli läbi viidud ning kas postiküsitluse või isikliku intervjuuna, saadi taas mõneti erinevaid tulemusi. Erinevusi tulemustes põhjustas kindlasti ka sõnavalik religioon versus usk. Nii on analüütikute hulgas mitmesuguseid arvamusi – ühed väidavad, et usu osatähtsus on vähenenud,³³ ja teised, et religiooni osatähtsus on tõusnud.³⁴ Küsimus on aga pigem defineerimises: mis on tänapäeva Eestis usu ja religiooni vahe?

Eesti vastanute vähenev usu tähtsustamine on ilmnenu ka mitmetes teistes rahvusvahelistes uuringutes. Eesti ei ole erand, vaid sarnaseid vastuseid saadaksegi enamsekulariseerunud maades ja seda eriti luterliku taustaga Põhjamaades. Üks laiaulatuslikumaid oli „Gallup Internationali” läbi viidud küsitlus 2007–2008, kus kokku osales 143 maad või territooriumi. „Top 11” esimese koha maa, kus usul on väike tähtsus igapäevaelus, oli Eesti vaid 14%-ga, järgnesid Rootsi (17%), Taani (18%) ja Norra (20%).³⁵

2.5. Usutalitused ja ühiskondlikud tavandid

Usulised talitused on ka nüüdisaja eestimaalastele tähtsad. Elanikkonna koguduse juurde toomisega aitaks tänapäeval kaasa nõukogude aja tundmaõppimine, sest on oluline mõista, et selleaegsete ühiskondlike tavandite ja ideoloogia kaudu sündisid uued arusaamad.

Nõukogude võim suhtus eriti kriitiliselt kirikuga seotud tavanditesse, kuna mõisteti, et just tavandid loovad inimese ja usulise ühenduse vahel tugeva sideme. Seepärast püüdsid võimud sotsiaalsete tavandite loomisega tasalülitada kohalike usuühenduste tegevust. Taustaks olid ka ametiisikute usu- ja rahvuspoliitilised püüdlused: eri rahvusest ja eri usundeid jälgivaid isikuid püüti aateliselt ühtlustada.

Müüte leidub kõikidel rahvastel. Müütide puhul on oluline „meie”-tunde

³¹ Kimmo Ketola et al, Näkyykö usko elämässä? Uskonnollisuuden vaikutus suomalaisten asenteisiin, arvomaailmaan ja moraalikäsitteisiin. Uskonto, arvot ja instituutit. Suomalaiset World Values -tutkimuksissa 1981–2005. Tampere, 2007, 64–88.

³² Ronald Inglehart, „The Silent Revolution in Europe: Intergeneration Change in Post-Industrial Societies.” – The American Political Science Review, 1971, vol. 65, no. 4, 991–1017.

³³ Vt käesolevas kogumikus Kaïdo Soom lk 250.

³⁴ Vt käesolevas kogumikus Andrus Saar lk 74.

³⁵ Gallupi veebileht, <http://www.gallup.com/poll/114211/Alabamians-Iranians-Common.aspx> – vaadatud 11.11.2011.

loomine, mitte see, kuivõrd tõene on nende sisu. Nõukogude ajal olid laialt levinud müütide sellised tõlgendused, mis näitasid kirikut negatiivsest küljest. Selleks otsiti ka ideeliselt sobivaid teoseid ja kirjandust, mille tähtsust rõhutati koolis ja ühiskonnas. Näitena võib tuua Eduard Bornhöhe „Tasuja” ja „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad” jne.³⁶ Tööd tehti aktiivsemalt eestlaste seas ja varasemale usulisele passiivsusele, kahtlusele ja umbusule tehti vaid suurem rõhuasetus. Oluline on, kas oskame tagantjärele eraldada müütidest tõetera, või siis lubame neil kujuneda „pühaks tõeks”. Selle kaudu saab võimalikuks, et müütidest on aastakümnete jooksul moodustunud tõekspidamised ja arusaamad, mille muutmine ei ole kerge. Kõneldes muistest vabadusvõitlusest, toob Tõnno Jonuks huvitava seisukoha: „Hoolimata religiooni käsitlemisest ka paljudes kaasaegsetes uurimustes, domineerivad neis endiselt narratiivil põhinevad ja ajalise kontekstiga väheseotud, pigem kaasaegsest või lähiminekiku rahvapärимusest pärit olevad tõlgenduste analoogiad või hoopis universaalsed ja stereotüüpsed ning seetõttu mittemidagiütlevad interpretatsioonid.” Muistne vabadusvõitlus ja selline stiil tähtsustada sündmusi kujunes välja 20. sajandi alguseks, mil muistne iseseisvusaja religioon oli oluline osa loodavas rahvusidentiteedis.³⁷ Minevikku on kasutatud ühe ideoloogilise tööriistana, millega luua ning kinnitada rahvusideoloogiat, hiljem nõukogude ideoloogiat. Hoolimata nõukogude aja ametnike „tublist tööst” on kiriklike kombetalituse tähtsus püsinud.

124

	EVS 1990 N = 879	EVS 1999 N = 1005	EVS 2008 N = 1379		
	Kõik vastajad	Kõik vastajad	Kõik vastajad	eesti-keelsed	vene-keelsed
Lapse sünd (ristimine)	57	53	57	48	77
Abiellumine (laulatus)	54	53	53	53	57
Inimese surm (matus)	64	64	64	63	81

Tabel 4

Kiriklike kombetalituste tähtsus aastatel 1990, 1999 ja 2008 (%).³⁸ Need vastajad, kes vastasid, et antud kombetalitus on oluline.

³⁶ Eduard Bornhöhe, Ajaloolised jutustused. Tasuja; Villu võitlused; Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad. Pärnu, 1998. Rahvusliku müüdi tekkimise kohta paganluse ja rahvusluse näitel vt ka Lea Altnurme, Kristlusest oma usuni. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, 61–63.

³⁷ Tõnno Jonuks, „Eesti muinasusundi uurimisprobleemidest. Historiograafiline ülevaade.” – Ajalooline Ajakiri 2/2010, 213–234.

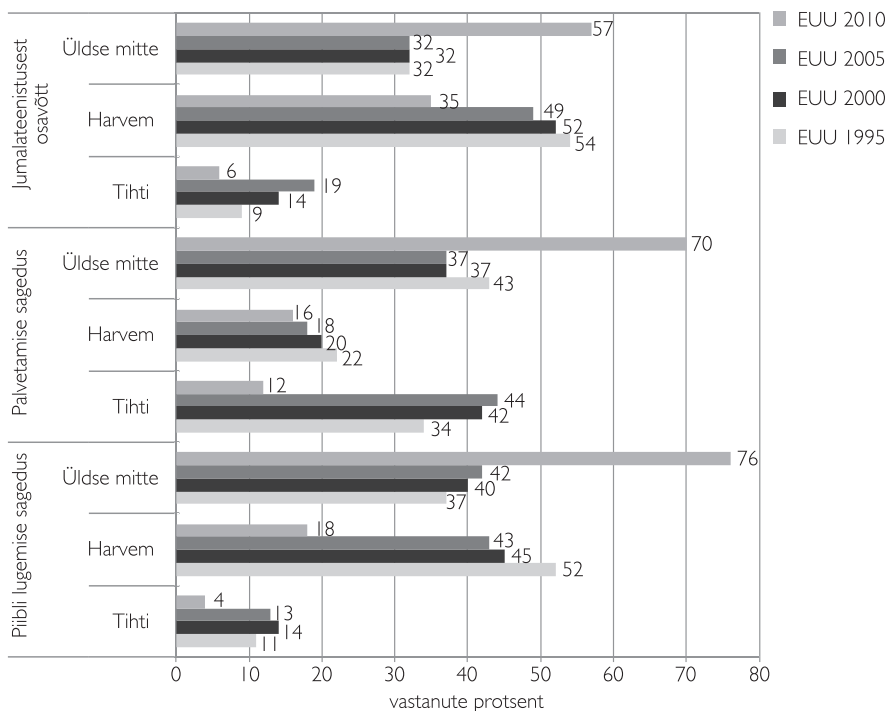
³⁸ EVS 1990, 1999 ja 2008, küsimus Q27. „Kas Te isiklikult leiata, et kiriklik kombetalitus on oluline järgnevate sündmuste puhul? – Lapse sünd, abiellumine, inimese surm.”

Vaatamata sellele, et suuri eristumisi ei esine aastate lõikes, on kõnekas eesti- ja venekeelsete vastajate eristumine 2008. aasta näitel. Kõikidest vastanutest vähemalt pooled peavad kiriklikke toimetusi tähtsaks. See on mitmetele kirikutele üks olulisemaid kokkupuutepunkte rahvaga. Samas võivad kiriklikud talitused olla ka õpetuse jagamise kohaks nii praegustele kui ka tulevastele koguduse liikmetele.

3. Muutuvama iseloomuga arusaamad

3.1. Usuline osalus

Avaliku usuelu all mõistetakse selliseid tegevusi või talitusi, kus inimesed osalevad teiste inimestega koos, näiteks jumalateenistused. Privaatset usklikkust mõõdetakse palvetamise sageduse ja Piibli lugemise kaudu. Palvetamine on väga isiklik ja seetõttu küsitaksegi uuringutes: „Kui tihti te palvetate lisaks

125

Joonis 1

Usuelu praktiseerimine, EUU 1995–2010 (%).³⁹

³⁹ EUU 1995 küsimus 100, EUU 2000 ja 2005 küsimus 68, EUU 2010 küsimus K33: „Kui tihti Te loete Piiblit?”; EUU 1995 küsimus 44, EUU 2000 ja 2005 küsimus 34, EUU 2010 küsimus K34: „Kui tihti Te palvetate (lisaks jumalateenistusele)?” ja EUU 1995 küsimus 41, EUU 2000 ja 2005 küsimus 33, EUU 2010 küsimus K35: „Kui sageli Te võtate osa jumalateenistusest?”.

jumalateenistusele?” Palvetamiseks peetakse kõnet või mõtet, mis on suunatud Jumalale. See võib ilmneda vaikimisena altari või ikooni ees või mitmete mediatatsiooniviiside kaudu. Religioonisotsioloogilistes uurimustes peetakse enda usklikuks pidamist ja uskumist Jumalasse ning palvetamise sagedust tähtsaimateks näitajateks. Need näitajad on väärtusteks, mis kirjeldavad kõige paremini usklikkust ja usu tähtsust indiviidile.⁴⁰ Kuna suurem osa vastajatest määratleb ennast mitteusklikuna, siis võib kokkuvõtlikult öelda, et avalik usuline osalus on vastanute seas madal. Vaatleme, kuidas usuelu praktiseerimine on muutunud möödunud 15 aasta jooksul.

Aastatel 1995, 2000 ja 2005 korraldati küsitlus postiküsitluse ja aastal 2010 personaalse intervjuuna. Joonis 1 on taas ilmekas näide sellest, kuidas uuringu läbiviimise meetod võib tulemusi mõjutada. Meetodite erinevus aitab osaliselt seletada 1995–2005 vastuste märkimisväärset erinevust võrreldes aastaga 2010. Kuna Nõukogude Eestis oli Piibli omamine kodus taunitav, võis lugemise sagedus taasiseseisvumise järel olla seotud sellega, et inimestel polnudki kodus võimalust seda teha – Piiblit ei olnud saada või oli sellel liiga kõrge hind. Seetõttu ongi mitmel varasemal aastal uuringusse lisatud küsimus „Kas teil on kodus Piibel?”.⁴¹ EUU 2010 uuringus sellist küsimust ei esitatud. Aastal 2010 üldse mitte Piiblit lugenute osakaal (76%) lubab oletada Piibli puudumist nende koduraamatukogudes.

126

Tuleb märkida, et igal religioonil on oma tõesed, kas siis õpetaja/prohveti öelduna või Jumala Sõnana, nagu kristlaste Piibel. Piibel on kiriku õpetuse ja usu keskne allikas, kuid samas on see ka paljude jaoks raskelt mõistetav tekst. Piibli usukeel võib ilmalikule inimesele olla ilma lahtiseletamiseta tõeliseks „pähkliks”. Läbi küsitluste aastate ei ole Piibli lugemine vastajate seas olnud soositud tegevus. Sagedasi lugejaid on vastanuist vaid 10%, harvem lugejate osakaal on langenud ja üldse mitte lugejate osakaal on aastaks 2010 märkimisväärselt tõusnud.

Üks avaliku usklikkuse mõõdupuid on jumalateenistustel käimine. Siinkohal peab märkima, et kuna Eesti puhul enamik vastanutest ei määratle ennast usklikuna, siis seotus kiriku kui institutsiooniga on nõrk.

Kirikus on kristliku elu keskmeks armulaud. See on traditsiooniliselt üks tähtsamaid avaliku usklikkuse ilmnemise vorme. Kahjuks ei oska me öelda, kas jumalateenistusel osalemisega on kaasnenud ka armulaua käimine, sest selle kohta ei ole arvamusküsitlustes küsitud. Jumalateenistusel käimine on pigem riigi ja piirkonna traditsioonidest ja kombestikust sõltuv. Näiteks roomakatoliku taustaga maades käiakse enam jumalateenistusel. Rahvusvahelistes uurimustes on toodud esile, et neis maades, kus on peamiselt levinud luterlus, ollakse passiivsed kirikuskäijad. Eestimaalaste jumalateenistusel osalemine on lähedane Põhjamaade traditsioonile. Toome võrdluseks Soome ja Eesti respondentide

⁴⁰ Raigo Liiman, Usklikkus muutuvus Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001, 66–67.

⁴¹ Näiteks EUU 1995, küsimus 99: „Kas Teil on kodus Piibel või Uus Testament?”. Erinevate aastate uuringutes on vastusevariandid veidi erinevad.

vastavad näitajad Euroopa Väärtuste uuringust aastal 2008. Need puudutavad jumalateenistusel käimise tihedust 12-aastasena ja täiskasvanuna. Mitte kunagi ei käinud 12-aastasena jumalateenistustel Eesti vastanutest üle poole (60%) ja soomlastest 24%. Mõlema riigi vastanud on passiivsed jumalateenistustel käijad. Soomlased olid mõneti aktiivsemad kirikuskäijad ja seda eriti teatud pühade ajal.

3.2. Kelleks ennast peetakse

Eesti ühiskond on läbi elanud mitmeid päris põhjalikke muutusi. Aeg, tööeks-pidamised, kasvatus ja ühiskondlikud väärtused mõjutavad seda, kelleks ennast peetakse. Varasemast infopuudusest on liigutud ühiskonda, kus elatakse info-külluse keskel ning inimestel on rohkem võimalusi vabalt valida, mida nad peavad endale ja oma järglastele tähtsaks. Eesti ühiskonna muutused on olnud sedavõrd radikaalsed, et võib kurta pigem uurimuste puuduse kui külluse üle.

Usk on ilming, mida on üsna raske määratleda. Usklikkuse all võib mõelda nii hingelist, isiklikku kui ka institutsionaalset ehk kiriku või usulise ühenduse pakutavat. „Kelleks ennast peate?” on üks tugevamaid identiteedi ja usu seotust mõõtvaid küsimusi. Vastanud võivad vabalt valida vastuse ja selle kaudu väljendada oma maailmavaadet ja tõe, mis on neile kõige lähedasemad.

Rahvusvahelistes uurimustes on toodud usklikkust kui näitajat, mis kirjeldab ühiskonna sekulariseerumisprotsessi või siis selle taset. Siinkohal tuleb tõdeda, et on mitmeid tegureid, mis mõjutavad vastaja usklikkust. Tähtsaimateks neist on ehk kasvatus kodus ja koolis, eriti aga kodused arusaamad usust. Üldiselt on maal elavad inimesed oma arusaamistes konservatiivsemad, säilitavad traditsioone ja on tavaliselt usklikumad. Nii ei ole aga Eesti elanikkonna puhul, kuna konservatiivsus ja sotsiaalne kontroll eelistab siin pigem mitteusklikkust. Sotsiaalne kontroll ehk norm on väiksemas kohas inimestele olulise tähtsusega ja see tähendab ka sotsiaalset kohustust: inimene peab käituma teatud viisil, et saada rühma liikmeks või selle ühiskonna liikmeks, kus ta elab. Ta peab käituma normis sätestatud viisil ning seda ka kiriku või usuorganisatsiooni liikmena. Juhul, kui enese usklikuks pidamine, jumalateenistustel käimine jms ei kuulu kohalike käitumisnormide juurde, julgevad vähesed kirjutamata ühiskondlikke norme rikkuda, kuigi neil võib-olla isegi oleks usu vastu huvi.

Usklikkus on ülemaailmne ilming. On esitatud ka teooria, et usklikkus on osalt kaasa aidanud inimese ellujäämisele ja hakkamasaamisele. Usklikkus on tugevalt seotud selle kultuuriga, kus usklikkus ilmneb. Lapsed võtavad omaks usulisi arusaamu, mis on osalt kasvatus kaudu saadud.

Tänapäevases käsitluses on usk ja usklikkus surutud sügavalt iga inimese isiklikku sfääri. Sellel põhjusel on usku ja usklikkust palju raskem uurida kui näiteks kiriku või mõne teise usulise organisatsiooni liikmeskonda. Liikmeks olemine ei taga seda, et vastanu on usklik. Tal võivad kirikusse kuulumiseks olla ka muud põhjused, näiteks traditsioon vms.

Uuringute tulemused varieeruvad aasate lõikes. Põhjuseks võivad osalt

olla ka erinevad vastusteskaalat: EVS uuringutes kasutati usklikkuse küsimuses kolmest skaalat ja EKN-i uurimustes viiest skaalat. Kitsam skaala annab vähem võimalusi valida ja võib seega lisada skaala äärmiste punktide osakaalu. Posti-küsitlus (EUV 1995, 2000 ja 2005) tõenäoliselt tõstab usklikkuse protsenti, kuna ennast usklikuna määratlevad inimesed olid rohkem motiveeritud vastama.

	EVS 1990 N = 1008	EVS 2008 N = 1442	Vahe
Usklikud	19	42	+23

Tabel 5
Usklikkuse muutus EVS 1990 ja 2008 alusel (%).⁴²

	EUV 1995 N = 1517	EUV 2010 N = 1008	Vahe
Usklikud	23	13	-10

Tabel 6
Usklikkuse muutus 1995 ja 2010 Eesti Kirikute Nõukogu uuringutes (%).⁴³

	EVS 1990		VVS 1996		EVS 1999		EVS 2008	
Kas Te peate ennast...	eesti n = 621	vene n = 387	eesti n = 564	vene n = 397	eesti n = 602	vene n = 258	eesti n = 1003	vene n = 439
usklikuks	15	24	24	51	34	60	35	66

Tabel 7
Ennast usklikuks pidavate inimeste osakaal EVS 1990, 1996, 1999 ja 2008 eestikeelsete (eesti) ja venekeelsete (vene) seas (%).

	EUV 1995		EUV 2000		EUV 2005		EUV 2010	
Kas Te peate ennast...	eesti N = 967	vene N = 550	eesti N = 710	vene N = 359	eesti N = 477	vene N = 236	eesti N = 712	vene N = 296
usklikuks	15	38	22	62	27	72	6	29

Tabel 8
Ennast usklikuks pidavate inimeste osakaal EUU 1995, 2000, 2005 ja 2010 eestikeelsete (eesti) ja venekeelsete (vene) seas (%).

EVS uuringute möödunud 18 aasta lõikes on ennast usklikuks pidavate osakaal tõusnud (23%). Mõlema küsitluse meetodika oli sama – personaalne intervjuu. Kirikute Nõukogu kahe võrdleva küsitluse põhjal on ennast usklikuks pidanute osakaal hoopis langenud. Nii suurt erinevust võivad põhjustada mitmed

⁴² EVS 1990, küsimus 340 ja EVS 2008, küsimus Q28: „Sõltumata sellest, kas käite kirikus või mitte, kas peate end usklikuks inimeseks, mitteusklikuks inimeseks, veendunud ateistiks.”

⁴³ EUU 1995, küsimus 40 ja EUU 2010, küsimus K27: „Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end usklikuks, usu poole kalduvaks, ükskõikseks, ateismi poole kalduvaks, veendunud ateistiks.”

tegurid, näiteks erinevad küsitlusskaalad ja muud metodoloogilised erinevused, aga ka juba eespool nimetatud vanema põlvkonna meie hulgast lahkumine.

Kõige rohkem on läbi aastate end usklikuks pidavaid inimesi venekeelsete vastanute seas. Kuni aastani 2008 on end usklikuks pidanute osakaal kasvanud ja aastaks 2010 järsult langenud. Muutus on suurem venekeelsete vastanute seas. Võrreldes aastaid 1990 ja 2010 võib öelda, et on sarnasusi selle vahega, et eestlaste seas on 9% vähem ja venekeelsete seas 5% rohkem usklikke kui 20 aastat tagasi.

Rahvusvahelistes uurimustes on leitud, et haridustaseme lisandudes usklikkus langeb, aga Eestis on saadud ka vastupidiseid tulemusi. Kõigi vastanute korrelatsioonimaatriksist on näha, millised on mõjutegurid.⁴⁴ Mida kõrgema haridustaseme on inimene saavutanud, seda enam kinnitab ta ka ankeedis, et on usklik. Eelkõige peavad ennast usklikuks just teiste rahvuste (venelaste jt) esindajad.

Usklikkuse uurimustes on tekkinud tava, et erinevates ühiskondades ja kultuurides üle maailma kasutatakse jaotust „usklik”, „mitteusklik” ja „ateist”. Seda me antud skaalat kasutades kahjuks siiski teada ei saa, kas vastates „usklik”, on vastaja ka tegelikult usklik ja iseloomult vaga, Jumalat (või jumalusi) tunnustav ja neisse uskuv või siis vastupidi – see jääb vastanu enda teada.

EUU 2010 ankeedis küsiti kogudusse kuuluvatelt vastajatelt:⁴⁵ „Palun öelge, millal Te selle koguduse või usuliikumisega liitusite?” Vaid 5% koguduse liikmetest oli liitunud kogudusega möödunud kahe aasta jooksul, ülejäänud olid olnud koguduse liikmed kauem. Eestikeelsetest vastanutest olid need, kes pidasid ennast usklikuks, ka koguduse liikmed, usu poole kalduvatelt ei kuulunud aga enamik kogudusse. Eestlaste seas leidis vähesel määral aga ka usu suhtes ükskõikseid ja isegi mõned ateistid, kes olid koguduse liikmed. Venekeelsete vastanute seas niisuguseid ei leidunud. Täheleandmiseni sama ilmingut Euroopa Väärtuste uuringu 2008 andmetes juures: sealgi leidis marginaalse ilminguna sarnaseid juhtumeid näiteks Saksamaal (katoliiklikes kogudustes), Taanis ja Soomes (luterlikes kogudustes).

Kõiki mõjutegureid, mis usklikkuse langust mõjutavad, ei ole muidugi võimalik teada. Need võivad olla näiteks muutused isiklikus elus, meediakajastus ja uudised ajakirjanduses, looduskatastroofid, aga ka inimese enda majanduslik heaolu ja ka majanduskriis aastal 2009–2010.

⁴⁴ Korrelatsioonimaatriksist on näha, et olulised seosed on usklikkusega vaid vanusel ja sool. Enam usklikud on naised ja eakamad inimesed. Muust rahvusest inimeste kohta annab korrelatsioonimaatriks kindla seose vaid usklikkuse ja vastaja soo vahel. Naised on usklikumad kui mehed. Võib lisada, et siiski vähem olulised seosed on hariduse ja linn-maa tunnuste korral, mis aitavad kinnitada, et mitte-eestlased on seda usklikumad, mida kõrgem on nende haridustase ja eelkõige on usklikumad ka need, kes elavad linnades.

⁴⁵ 165 vastajat EUU 2010 uuringus (16%) määratles ennast koguduse liikmena. Vastajate kogudusliku kuuluvuse kohta vt ka Tabel 1 lk 254.

4. Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia⁴⁶

4.1. Usklikkuse-ritualismi rühmad ja nende kirjeldus erinevates sotsiaal-demograafilistes lõigetes.

Religioonisotsioloogilistes uurimustes konstrueeritakse usklikkuse tüübid teatavate usklikkust mõõtvate näitajate põhjal.⁴⁷ Toome artiklis vastanute jaotuse usklikkuse tüüpide järgi. Sellise võimaluse annab rühma- (ehk klaster-)analüüs, mille kaudu on andmed teatud muutujate põhjal rühmadeks jagatud.⁴⁸ Sellised rühmad peaks edaspidi kergendama ka koguduste tööd, võimaldades erineva iseloomuga inimrühmadele lähenemist vastavalt nende eripärale.

Eesti puhul peab kindlasti arvestama, et arvamusküsitlustes osalejad määratlevad ennast peamiselt mitteusklikuna. Käsitledes eestlaste usklikkust ja usuga seotud kombeid ning toiminguid ja nende olulisust, tekkis vajadus uurida, kas leidub kinnitust väitele, et kuigi eestlaste käitumise taustaks on kristlik maailm, peegelduvad usuga seotud tavades ja uskumustes siiski paljuski ka sünkretistlikud arusaamad, kus on oluline osa tegevustel-rituaalidel ja väiksem osa usul endal. Kas küsitluste kaudu kogutud andmed võimaldavad leida tõendust sellele, et eestlaste usk ei ole pelgalt seotud otsese usuga Jumalasse, vaid väljendub (kohati isegi tugevamalt) ka läbi muude väljastpoolt kristlust üle võetud elementide või inimeste usu nende jaoks olulistesse asjadesse?⁴⁹ Selleks et teada saada, millised tunnused koos moodustavad mingi ühtse käitumisviiside-uskumuste kogumi, vaatlesime viimase kahe aastakümne tüpoloogiad ning rühmitasime sarnase meetodiga läbi viidud küsitluste põhjal 1999. aasta ja 2008. aasta vastajad nelja gruppi (vt klasteranalüüsi kohta Lisa 1, lk 139).

Saadud tüpoloogia lühikirjeldus on järgmine:

1. Usklikud – usuvad Jumalasse ja järgivad kiriklikke talitusi ja rituaale.
2. Usklikud ritualistid – usklikud, kellel on rituaalide osakaal olulisem kui usu oma.
3. Mitteusklikud ritualistid – mitteusklikud, kes peavad tähtsaks kiriklikke rituaale.
4. Mitteusklikud – inimesed, kes ei usu ja ei pea kiriklikke rituaale oluliseks.

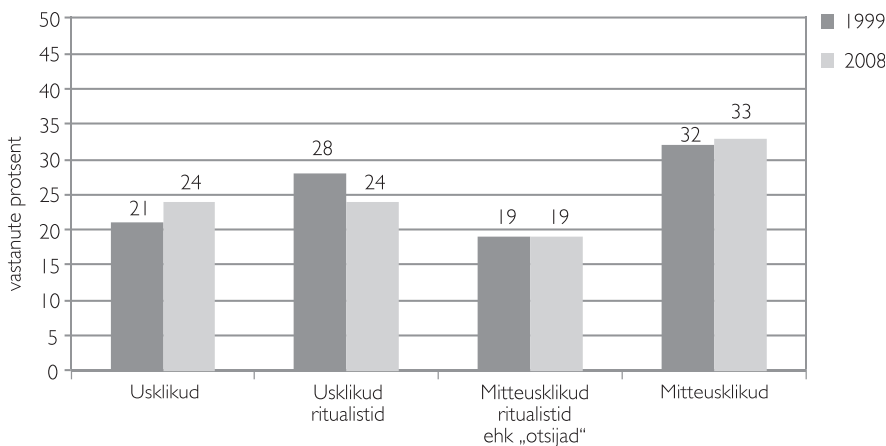
Joonis 3 kajastab gruppide võrdlust 10-aastase perioodi jooksul. Näeme, et on toimunud väiksemad muudatused, kuid üldpilt jääb vaadeldud aastate lõikes suhteliselt sarnaseks. Seetõttu kasutame edaspidises analüüsis EVS 2008. aasta andmestikku.

⁴⁶ Sarnast analüüsimetodit kasutab käesolevas kogumikus Andrus Saar oma artiklis „Eestimaalane ja tema usk sotsioloogi pilgu läbi.”

⁴⁷ Vt käesoleva artikli Lisa 1 ja Lisa 2, lk 141–142.

⁴⁸ Klasteranalüüsi meetodi lühikirjelduseks vaata käesolevas kogumikus Andrus Saar lk 63 ja Liiman 2001, 49 ja 77–79.

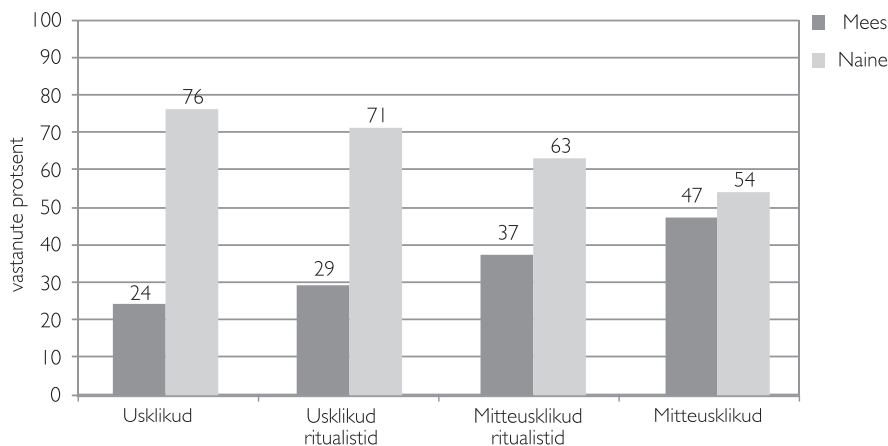
⁴⁹ Vaata ka käesolevas kogumikus Ringo Ringvee artiklit „Ristiusu kohtumine teiste vaimsete praktikatega – Eestimaa kogemus” ja Lea Altnurme artiklit „Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest”.

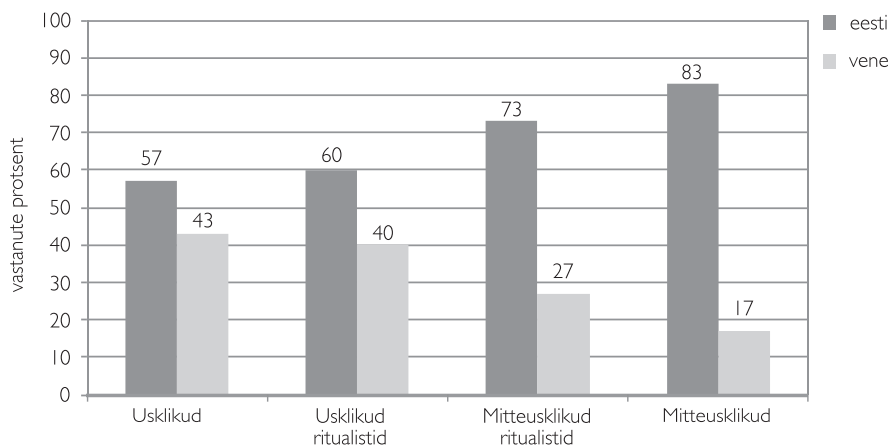
Joonis 2
Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (1), EVS 1999 ja 2008 põhjal.

Usklike rühma kuulus kõigest vastanuist 2008. aastal 24%, usklike ritualiste oli samuti 24%, mitteusklike ritualiste 19% ja mitteusklike 33%. Usklike ja mitteusklike kui täielikult vastanduvate kategooriate puhul pole kumbagi rühma kirjeldavate tunnuste puhul muutusi. Kahe vahepealse rühma puhul – usklikud ritualistid ja mitteusklikud ritualistid, keda ühendab pooldav suhtumine rituaalidesse – saab rääkida mõningatest muudatustest. Mitteusklikud ritualistid vastasid aastal 2008, et ei usu Jumalasse, pattu, põrgusse ega ellu pärast surma (kuigi sama rühm neisse veel aastal 1999 uskus). Kahe aasta uuringuid võrreldes ilmneb ka, et usklike osakaal on suurenenud usklike ritualistide arvelt. Mitteusklike ritualiste nimetame tinglikult ka „otsijateks”, kuna aastatel 1999–2008 oli selle rühma sees toimunud kõige enam muutusi. Ühest osast mitteusklikest ritualistidest olid saanud siiski usklikud ritualistid, kellest omakorda teatud osa oli liikunud usklike rühma. Selline võiks olla selgitus, eeldades üldist suundumust, et inimesed tulevad kirikusse või usuühingusse, kuna neile on tähtsad teatud rituaalid-talitused või eelnevate põlvkondade traditsioonid. See ei tähenda veel otsest aktiivset osalust, alles hiljem võib toimuda usu fenomeni lahtimõtestamine ja lähenemine usule ehk indiviidi usuline sotsialiseerumine. Sellise protsessi kaudu omandab individ läbi koguduse liikmeks saamise ka uskliku inimese identiteedi ja selle kaudu usu Jumalasse. Mitteusklike osas ei ole aastatel 1999–2008 toimunud olulisi muutusi.

Analüüsid EVS 2008 põhjal loodud rühmade sotsiaaldemograafilisi näitajaid, paistab tugev eristumine vastajate soo lõikes (Joonis 3) – usklike seas on enam naisi kui mehi. Samuti on tugevat eristumist märgata Joonisel 4 – usklike seas on rohkem muust rahvusest inimesi ja mitteusklike seas eestlasi.

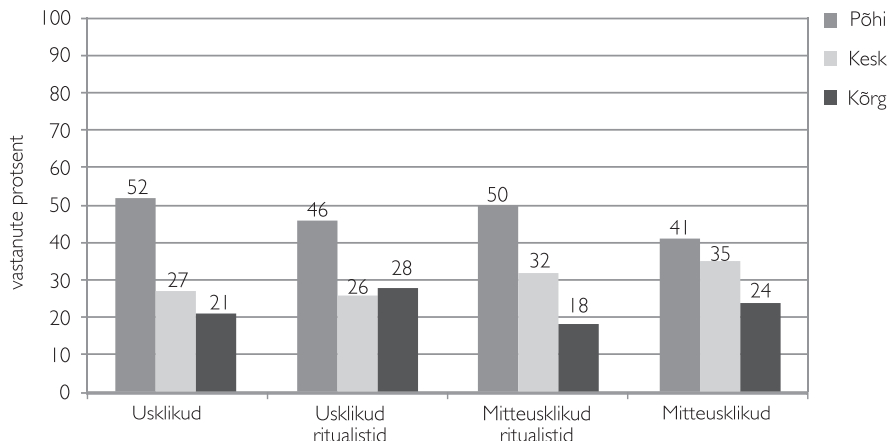

Joonis 3
Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (2) tunnuse „sugu” lõikes (EVS 2008).

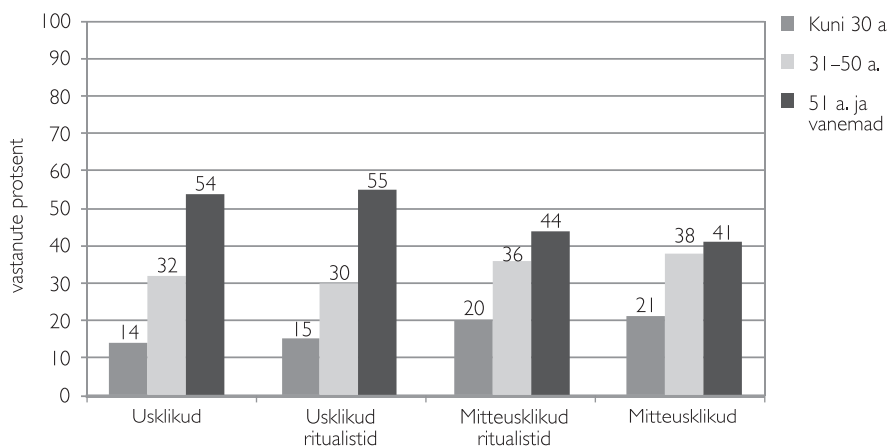

Joonis 4
Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (3) tunnuse „rahvus” lõikes (EVS 2008).

Jooniselt 5 näeme, et hariduse põhjal ei ole usklikkuse-ritualismi grupid sedavõrd tugevalt eristatavad. Märgatav on siiski põhiharidusega (või alla selle) inimeste suurem osakaal uskliklike hulgas ja mõnevõrra suurem keskharidusega inimeste osakaal mitteusklike ritualistide ja mitteusklike hulgas. Huvitav on kõrgharidusega inimeste jagunemine. Neid on enim uskliklike ritualistide hulgas (28%) ja kõige vähem mitteusklike ritualistide hulgas (18%). Seletus võiks olla selles, et kui kõrgharidusega inimesed pole usklikud, siis ei suuda nad ka rituaale enda jaoks oluliseks pidada. Neil on raske käia kirikus ainuüksi rituaalide pärast – mitteusklike ritualistide hulgas on kõrgharidusega inimesi vaid 18%. Pigem osutub kõrgharidusega inimene siis juba mitteusklikuks (24%).

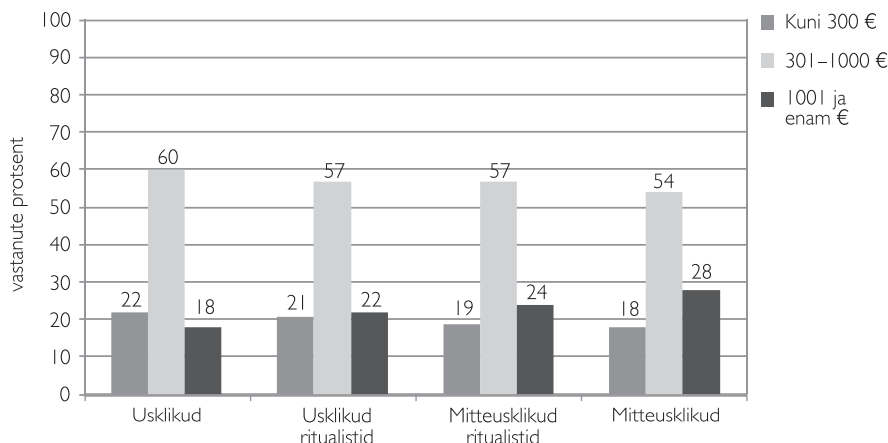

Joonis 5
Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (4) tunnuse „haridus” lõikes (EVS 2008).

Joonis 6
Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (5) tunnuse „vanus” lõikes (EVS 2008).

Joonis 6 näitab usklikkuse-ritualismi tüpoloogia vanuselist lõiget, kust ilmneb, et kõige noorema põlvkonna hulgas on usklikke ja usklikke ritualiste vähem (14–15%), samas on suurem noorte osakaal mitteusklike ritualistide ja mitteusklike hulgas (20–21%).

Joonis 7

Usklikkuse-ritualismi tüpologia (6) tunnuse „leibkonna igakuine sissetulek” lõikes (EVS 2008).

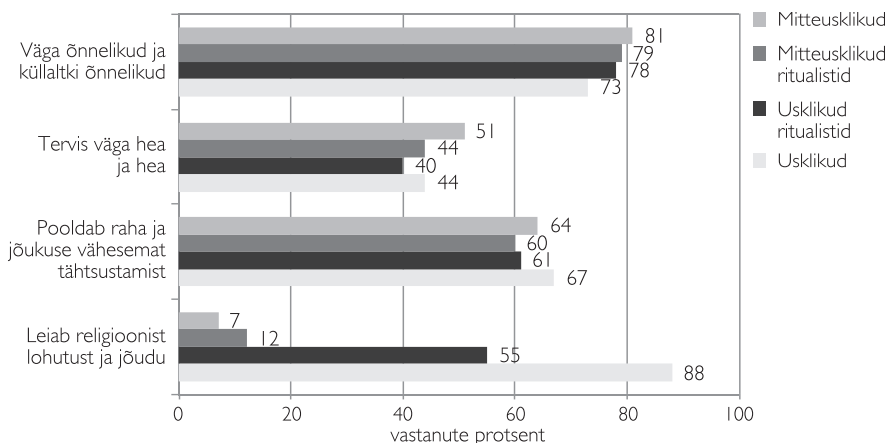
Joonisel 7 on toodud rühmadesisene jaotus vastaja leibkonna igakuise sissetuleku lõikes. Trend näitab, et usklikte hulgas on kõige vähem kõrgeima sissetulekuga leibkondadesse kuuluvaid inimesi (18%). Mitteusklike hulgas on selle sissetulekugrupi leibkondade esindajaid 10% enam (28%).

134

4.2. Tervise, õnnelikkuse ja raha tähtsustamine usklikkuse-ritualismi tüpologia rühmades

Usu ja heaolu uurimustes on leitud, et usklikkus suurendab inimese rahulolu enda eluga ja lisab õnnetunnet. Antud väidet võivad mõjutada usklikkuse kvaliteet, isiklikud heaolu kriteeriumid, konkreetne ajahetk ning indiviidi usulise integratsiooni tase. Tuleb veel lisada, et usu mõju sõltub ka inimese elukeskkonnast ja tema kultuurilisest taustast. Uurides siintoodud väite kehtivust, saame esmapilgul üllatava tulemuse, kui vaatleme oma tervise seisundit ja õnnelikkust hinnanud inimeste vastuseid Joonisel 8. Usklikte hulgas on väga hea ja hea tervisega inimesi 44%, seevastu mitteusklike hulgas on selliseid rohkem kui pooled ehk 51%. Väga õnnelikke ja küllaltki õnnelikke on usklikte hulgas 73% ja mitteusklike hulgas 81%. Seega, väide, et usklikkus suurendab inimeste heaolu tunnet, ei saanud Eesti 2008. aasta küsitluses kinnitust. Samas tuleks arvesse võtta võimalikku asjaolu, et usklikte kehvem tervis ja madal sissetulek tulenevad suures osas sellest, et usklikud inimesed on eakamad (vt Joonis 5), mis selgitab halvema tervise ja madalama varandusliku seisundi tausta.

Raha ja jõukuse vähesemal tähtsustamisel on usklikte osakaal suurim (67%), järgnevad ateistid (64%). Seda ei saa samuti lugeda oluliseks erisuseks gruppide vahel, kuid põhimõtteliselt näitab see siiski, et usklikte väärtused kalduvad pigem vaimsete kui materiaalsete poole. Viimane väide, mida kontrollime oma

Joonis 8 Usklikkuse-ritualismi tüpoloogia (7) erinevate tunnuste lõikes (EVS 2008).

uue tüpoloogia juures, on religiooni mõju inimestele. 88% usklikest väidab, et saab religioonist lohotust ja jõudu, sama väidab ka 55% usklikest ritualistidest.

Kokkuvõtteks saame antud analüüsi põhjal järeldada, et usklikte hulka kuuluvad eelkõige teisest (mitte-eesti) rahvusest naised, vanemad inimesed ja need, kes kuuluvad madalaima sissetulekuga leibkondadesse. Eesti vastanute näitel ei aita usklikuks olemine inimest tunda ennast teistest oluliselt õnnelikumana ega tervemana. Usu poole pöörduvad inimesed eelkõige siis, kui vajavad lohotust või jõudu ja võib oletada, et nad teevad seda siis, kui kõik muud võimalused hingelise abi saamiseks on juba ära proovitud. Selles mõttes eristub Eesti muust lääne ühiskonnast (Euroopast ja USA-st), kus usklikkus on üldisem ja kiriku poole ei pöörduta vaid viimases hädas abi saamiseks. Samas annab meie poolt loodud tüpoloogia analüüs kinnituse rühmitamise eelselt püstitatud hüpoteesile, et rituaalide ja tavade järgimisel on Eesti inimeste jaoks usule lähenemisel oluline roll: nende tähtsuse tunnetamise abil jõutakse kirikusse või usulistesse ühendustesse ja usu juurde üldse.

5. Moraalikäsitlused ja käitumisviisid

Meile on õpetatud kodus, koolis ja ühiskonnas eetilisi arusaamu, mille põhjal me teeme otsuseid, kiidame heaks või hoidume erinevatest käitumisviisidest. Sisendatud moraalsed arusaamad ja kõlbelised väärtused toimivad isiku moraalikäsitlusi ja käitumist reguleerivate normidena. Usuline mõju on sotsiaalselt ümbruskonnast. Mida sekulaarsem on ühiskond, seda vähem mõjutab arusaamasid usk.⁵⁰

⁵⁰ Moraaliteemade põhjalikumaks käsitluseks vt ka käesolevas kogumikus Annika Laatsi artikkel „Eestimaalase moraal ning selle seosed tema religioossete hoiakutega”.

Vaatleme kõigepealt EVS 1990–2008 uuringute põhjal suhtumist teatud käitumisviisidesse ja selle muutumist aastate lõikes. Uuringutes vaadeldud käitumisviisid olid järgmised: abielulahutus, abort, abielurikkumine, homoseksuaalsus, prostitutsioon, piletitä sõitmine ühistranspordis, enesetapp, maksupettus, altkäemaksu võtmine, auto ärandamine, eutanaasia ja juhuslikud seksuaalvahekorrad. Käitumisviiside kohta esitati kokku 12 küsimust, mis on aastate lõikes võrreldavad. Analüüsime aastaid 2003 ja 2010 vastaja emakeele lõikes, kasutades lisaküsimusi.

5.1. Suhtumine käitumisviisidesse EVS 1990, WVR 1996 ja EVS 1999 ning EVS 2008 põhjal

EVS ja WVR uuringutes on eri aastatel uuritud erinevat arvu moraalitõekspidamisi ja käitumisviise. Valisime analüüsiks need, mis olid omavahel võrreldavad. Eesti vastanute puhul olid mõned vastused püsivad, näiteks suhtumine auto-ärandamisse. Tugevasti on aga aastatega muutunud suhtumine enesetappu. Toome ära nende vastused, kes vastasid küsitud nähtuse kohta, et seda ei saa kunagi õigeks pidada/pole kunagi õigustatud.

	EVS 1990, N = 1008	WVR 1996, N = 1021	EVS 1999, N = 1005	EVS 2008, N = 1518	Muutus
Abielulahutus	11	7	10	9	-2
Abort	14	14	18	22	+8
Abielurikkumine	30	–	33	43	+13
Homoseksualism	76	60	50	65	-11
Prostitutsioon	61	51	–	62	+1
Piletitä sõitmine ühissõidukis	59	48	–	53	-6
Enesetapp	56	62	66	70	+14
Maksupettus	65	41	39	54	-10
Altkäemaksu võtmine	68	80	65	78	+10
Auto ärandamine	90	–	82	89	-1
Eutanaasia ⁵¹ e. halastussurm	36	17	20	23	-13
Juhuslikud seksuaalvahekorrad	–	–	39	44	+5

Tabel 9

Aastatel 1990–2008 vastanute suhtumine erinevatesse tõekspidamistesse ja käitumisviisidesse (%). Vastuste sõnastused: 1996 – „pole kunagi õigustatud”; 1990, 1999 ja 2008 – „ei saa kunagi õigeks pidada”. Tabeli veerg „Muutus” näitab, kas antud nähtuse suhtes on äärmiste võrreldavate aastate võrdluses muutunud sallivamaks (miinusmärgiga väärtused) või rangemaks (plussmärgiga väärtused).

⁵¹ Küsimuse sõnastus oli eri aastate küsitlusankeetides erinev. EVS 1990: „Lootuses seisundis inimese õigus otsustada edasielamise asemel surma kasuks”; WVR 1996: „Parandamatu haige elu lõpetamine tema nõusolekul/eutanaasia”; EVS 1999: „Eutanaasia ehk halastussurm (ravimatu haige elu lõpetamine)”.

Kõige vähem kiideti heaks autoärandamist ja kõige sallivamad oldi abielulahutuse suhtes. Suurim oli muutus enesetapu ja abielurikkumise osas, kus tõrjuvalt suhtujate arv oli aastate jooksul tõusnud vastavalt +14 ja +13%. Näeme, et suhtumine on võrreldes aastaga 1990 muutunud aastal 2008 sallivamaks nii eutanaasiasse kui ka homoseksualismi.

6. Kokkuvõtte asemel

6.1. Usklikkus

Usklikkuse määratlemisel tuleb arvestada kontekstiga, kus usklikkus ilminguna teostub või ei teostu. Selleks on näiteks isiklikud arusaamad, toimingud ja kollektiivsus. Lisaks tingimused ja ümbruskond, kus vastanud elavad ja toimetavad. Usklikkus ja mitteusklikkus võivad olla mitmepalgelised. Traditsiooni katkemisel või puudumisel minnakse sinna, kus on huvitavam, sisukam, meeleolukam. Kogudustes on vajalik mõelda, kuidas vastata inimeste vajadustele ja milliseks kujuneb indiviidi ja kiriku vaheline suhe.

EVS 2008 uuringus tuli ilmsiks, et viimastel aastatel (2005–2008) kogudusega liitunute seas on enese usklikuks pidajate osakaal madal, mis võib kirjeldada nii isikute ebakindlust kui ka ühiskonna üldist suhtumist usku, aga viidata ka kiriku sekulariseerumisele. Ka see, kas kellegi usklik-olemine on ühiskonna poolt taunitav ehk negatiivselt väärtustatud ning õpitud müütidel rajanev (pigem eestlaste seas), nõuab eraldi selgitust.

137

6.2. Valikud ja võimalused

Siinkohal on tähtis rõhutada, et inimesed valivad meeldimise järgi, kuhu nad sammud seavad. Üks madalamaid ja passiivsemaid osalusi ühiskondlikes organisatsioonides oli aastal 2010 osalemine kiriku- või usuorganisatsioonides. Tuleb tõdeda, et Eestis on valitsenud läbi aastate passiivsus kodanikuühiskonna organisatsioonides osalemisel. Inimesed teevad ise valikuid. Enne otsuste tegemist nad kaalutlevad ja neil on selleks ka õigus. Nii võib igaüks leida endale tarviliku vastavalt vajadustele või muuta selle endale sobivaks. Eesti ühiskond elab postmodernsuses koos oma kohalike eripäradega. Sellise ühiskonna tunnusteks on vabadus autoriteedi poolt määratud väärtustest ja arusaamadest ning selles ühiskonnas tehtavad valikud ei ole seotud ainult usuga. Inimesele on üha tähtsam enda ja lähedaste heaolu ja käekäik. Nii indiviidi kui institutsiooni seisukohalt on oluline, kuidas võita aega ja saavutada *kontroll* oma *elu* üle. Tänapäeval on palju valikuvõimalusi ja inimeste jaoks on oluline leida informatsiooni ülekülluse situatsioonis enda jaoks olulisim. Meediakanalite uute toodete (nt Facebook ja Twitter) ja teenuste arenguprotsess on lahutamatu osa koguduse elust. Eestimaalaste huvi usu ja kirikute vastu on olemas, aga liiga lähedast osalust peljatakse. Seetõttu

tuleb kirikutel ja kogudustel meediakanalite kaudu vahendatavale teabele pöörata suuremat tähelepanu, et rääkida inimestele õpetusest, põhimõtetest ja väärtustest nii digitaalses kui ka pabermeedias.

6.3. Kogudus ja kaasamine

Tänapäeva kiire ja heitlik ühiskond on väljakutse kiriku- ja usuorganisatsioonidele. Ilmalikus kontekstis tähendab see konkurentsi teiste vastavaid kogemusi pakkuvate sekulaarsete organisatsioonidega. Samas ei tohi unustada, et inimese iseloom ja põhiküsimused ei ole palju muutunud sellest ajast, kui tehti Piibli esimesed märkmed. Inimesed otsivad vastuseid isiklikele küsimustele ja me teame, et keegi leiab need vastused kristlusest, keegi kusagilt mujalt. Siiski ei kõnele see veel isiku seotusest ja aktiivsusest koguduse elus. Inimesi tuleb kutsuda vabatahtlikeks. Neile tuleb pakkuda koguduses võimalusi kaasalöömiseks ja otsustamises osalemiseks ning tegema midagi sellist, millel on tähtsus nii kaasatule endale, kogudusele kui ka ühiskonnale. Iga inimene otsib oma ellu püsivust, turvalisust ja kindlust. Osalus aitab kaasa rühmatunde tekkimisele ja oma emotsioonide väljaelamisele. Kogudus on koht, kust võib saada kristlikke väärtusi silmaspidavat abi ja teenuseid ning kus inimene saab omalt poolt jälle kaasa aidata abi osutamisele. Tuleb aga arvestada, et majandusliku surutise all ja perekohustuste tõttu ei ole paljudel võimalik kirikuid ja usulisi ühendusi toetada. Osaluse kaudu väljendab inimene ühiskondlikku vastutust, kasutades selleks nii enese kui teiste potentsiaali. Koos tegemine lisab arusaamist ja sallivust ning loob inimeste vahele sidemeid, hoolimata nende erinevustest. Koos töötades loome uusi innovatiivseid lahendusi, mille kaudu lahendame ühiseid probleeme, püstitame ühiseid eesmärgi ning võtame vastu ühiseid väljakutseid.

Aastal 2010 on eestimaalase usk elav ja sünkretistlik ning seda just eestikeelsete vastanute seas. Ise tegemisse ja iseendasse uskumine on kõrge. Kuna pere on tähtis, siis paljudel on väga tähtsad koduste seisukohad. Tervema ja parema elu poole püüdlumine on mitmete eesmärk. Eesmärgid ja teed selle saavutamiseks võivad olla erinevad ning need teed võivad muu hulgas viia ka usulisse ühendusse või kirikusse, kuid seda ainult siis, kui seal osatakse pakkuda isikule aktsepteerimist, teostamisvõimalust, heakskiitu, sõpru, suhteid ja lõpuks meietunnet ning ühist eesmärki, mis ei ole vastuolus isiku enda eesmärkidega.

6.4. Rühmad

Rühma (klaster-)analüüsi põhjal jagasime vastanud rühmadeks, et paremini vaadelda ja mõista aastatel 1999 ja 2008 vastanute suhet usuga. Selline jaotus peaks kergendama koguduste tööd. Jagades vastanud statistiliste muutujate järgi rühmadeks, on näha, mis on vastanuid ühendavaks teguriks. Saadud neli rühma skaalal usklikud-mitteusklikud kirjeldavad rühma kuuluvate isikute huvi ja mentaalset kaugust suhtes kiriku/kogudusega. Olulist osa vastanutest iseloomustas rituaalide ehk kiriklike toimetuste tähtsustamine. Kirikutepoolne info levitamine suurendab inimeste huvi koguduste vastu ning nende küsimustele vastamine aitab ennetada võimalikke valearusaamasid ja konflikte.

6.5. Sõnum

Religioonisotsioloogilistes uurimustes on täheldatud, et inimesed võivad tulla vanade traditsioonide juurde tagasi pärast nende taasärkamist või taassüüdi. Kuna näeme sageli tühjasid kirikuid, võib möödunud aeg tunduda tänapäevaga võrreldes parem ja ideaalsem. Tuleb märkida, et meil ei ole mingit teavet selle kohta, kuivõrd varasemad sugupõlvad tegelikult tahtsid osaleda jumalateenistusel või muus kirikutegevuses. On võimalik, et enamik neist osales avalikus usuelus sotsiaalsest kohustusest või isegi pealesunnitult. Tänapäeval esitatakse kirikutele ja usuühendustele mitmeid kriitilisi küsimusi ja nõudmisi. Kõikidele, ka ebameeldivatele küsimustele on vaja vastata, sest küsija ei tarvitse teada, et küsimus on ebakorrektn. Küsimused osutavad, et inimesed otsivad või elavad ennast välja. Kiriku sõnumi tõlgendamine ja avamine tänasesse päeva nõuab süvenemist, pidevat koolitust ning enda täiendamist nii töötajate kui vabatahtlike poolt. Vaid juhul, kui kirikutel ja usuorganisatsioonidel on soovi pakkuda usuotsijatele nende hingeelu ehitamise ehitusaineid ja mõttelist ruumi, mis austab iga inimese isisust, annab see inimesele hingelise kasvu võimalused. Toetust ja tuge ei vaja mitte ainult tulijad, vaid ka koguduses töötavad vaimulikud enese teostamiseks.

6.6. Muutuste keskel

Ühiskondlikud muutused panevad inimese pidevalt esitama oma identiteedi kohta küsimusi. Kogudustel on oma koht ühiskonnas ja nende ülesandeks on rõhutada iga inimese ainulaadsust, näha iga inimest Jumala looduna ja teiste inimestega võrdsena. Kirikute jaoks on tähtis inimesi aktiveerida ja pakkuda neile erinevaid võimalusi ja võimalikke lahendusi. Tee eneseteostamisele ja elu eesmärgi saavutamisele võib minna ka koguduse kaudu. Üksteise mõistmiseks vajame ühiskonnas dialoogi. Ajaloo traumade ja ebaõnnestumiste, nende tõdede ja valede lahtimõtestamine on vajalik, et need ei siirduks edasi järeltulijatele. Majanduslike püüete keskel ei tohiks unustada neid, kes enim abi vajavad.

Eestimaalaste usklikkust analüüsidest on jätkuvalt oluline vaadelda eestlasi ja teistest rahvustest inimesi eraldi. Tugev eristumine ilmneb aastatel 1990–2010 läbi viidud uuringutes enda usklikuks pidamise küsimuses. Aastate lõikes see näitaja eestlastel tõuseb ja siis järsku kahaneb, mitte-eestlastel aga on tõusu-suunaline ja siis toimub mõningane kahanemine, kuid mitte nii madalale kui eestikeelsete vastajate puhul. Selle nähtuse taustaks on mitmed mõjutegurid, mille tähelepanuta jätmise teeb olukorra seletamise raskeks. Üks nähtav põhjus on kindlasti ka erinevates uuringumeetodites – ühel juhul postiküsitlus, teisel isiklik intervjuu.

Eesti eripäraks on 2010. aasta arvamusküsitluse põhjal järgmised nähtused: 1. Mida väiksem asula, seda vähem leidub seal usklikke. Nii on näiteks linnades elavad inimesed maainimestest usklikumad. 2. Sissetulekust inimeste usklikkus ei sõltu. 3. Naised on meestest usklikumad. 4. Enim erinevusi leidub rahvuse/kodakondsuse ja keele jaotuse põhjal.

6.7. Põhimõtted ja koguduse strateegia

Usk võib osutada keskseks ja püsivaks turvalisust pakkuvaks elemendiks kõige muutuva keskel. See määrab pere ja selle liikmete valikud ning selle kaudu tuleviku valikuvõimalused, pakkumaks variante enda teostamiseks ning oma ootuste elluviimiseks. Kirikud ja usuorganisatsioonid võivad arutada teoloogilisi küsimusi ja neid nõudmisi, mis tulevikus pannakse koguduste liikmetele. Kogudused võivad teha selle põhjal strateegilisi otsuseid, mida hakatakse hiljem ellu viima. Strateegia edukaks läbiviimiseks on vaja anda vajalikud „tööriistad” ehk oskused ja valmidused vaimulikele ning koguduse liikmetele. Majanduslik tugi ja abivahendid annavad paremad võimalused töö korraldamiseks.

6.8. Arusaamad

Eestimaalased on oma arusaamades suhteliselt konservatiivsed ja traditsioonilised. Kui üldistada vastuseid tervele Eesti elanikkonnale, siis on näha, et üle poole elanikest ei pea kunagi õigeks autoärandamist, altkäemaksuvõtmist, homoseksualismi, prostitutsiooni, piletitä sõitmist ühistranspordis, enesetappu ega maksupettust. Näiteks muusse seksuaalse käitumisega seonduvasse suhtutakse leebemalt ja vaid alla poole vastanutest ei pidanud õigeks juhuslikke seksuaalvahekordasid. Isiku elu mõtestamisel ja väärtustamisel võib kogudusel olla märkimisväärne roll. Vanemad vajavad tuge nii kasvatamises kui ka kasvatajaks olemises. Mõnede eranditega võib 1990–2010 küsitluste vastuste põhjal väita, et samas ühiskonnas kasvanud isikud omavad olenemata rahvusest tõenäoliselt üsna sarnaseid tõekspidamisi ja käitumisviise.

6.9. Tõlgendused

Inimesed kannavad endaga kaasas müüte ja arusaamasid, mis jõuavad nende teadvusesse erinevaid teid pidi. Müütide ja arusaamade tõlgendustes annab enim tooni kuulumine teatavasse keelerühma ning selles keelerühmas kehtivad ajaloolised tõesed ja kultuurilised hoiakud. Kõik müüdid ei ole tõepärased, aga ometi me vajame neid, nagu ka kriitilist suhtumist neisse. Parim, mida sisemine usklikkus võib meile pakkuda, on see, et ta õpetab meid elama sellega, mida me teame ja lisaks sellega, mida me ei tea. Usulise seletamise ülesanne ei ole kõige ebateadliku lahtiseletamine, vaid pigem erinevate mõtteliste piiride, võimaluste arusaam ja inimlike puuduste mõistmine ning kaitse.

6.10. Isiksuse usuline hüpe

Taanlane Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855) on Euroopa üks omalaadsemaid filosoofe. Taani luterliku kiriku suhtes oli Kierkegaard kriitiliselt meelestatud, aga samas heade soovidega mõtleja. Kierkegaard kirjeldas usku kui hüpet tundmatusse: „Seisan järsakul ja teisel pool on Jumal. Nii ma siis usun. Ma pean hüppama lootes ja uskudes, et võin hüpata. See on minu valik. Mis edasi saab, pole enam tähtis. See on mõtteline hüpe sealpoolsesse, väljapoole seda maailma, mis meid ümbritseb, usuhüpe, mida ei saa teha loogilistele

järeldustele tuginedes, vaid mis on pigem mõistuse seisukohast absurdne.”⁵² Positiivselt mõeldes võib hüpe tuua isikule suurt rõõmu, nagu vabanemist liigsest hingelisest koormast, piiratusest, stereotüüpidest, mille vangid me oleme. Kõige tähtsam, et see avab inimesele tee nähtamatusse.

Lisa I

Klasteranalüüsi tunnused ja meetodika

Klasteranalüüs viidi läbi, kasutades 1999. a WVVS ja 2008. a EVS andmestikke, kuna mõlemad uuringud olid tüpoloogiatunnuste lõikes omavahel üks-üheselt võrreldavad.

Klastrid moodustati 14 tunnuse baasil:

Usuühendusse kuulumine

Usulise talituse tähtsus – sünd

Usulise talituse tähtsus – abielu

Usulise talituse tähtsus – surm

Kirik suudab leida vajalikud vastused: moraalsetele probleemidele

Kirik suudab leida vajalikud vastused: pereelu probleemidele

Kirik suudab leida vajalikud vastused: hingelistele vajadustele

Kirik suudab leida vajalikud vastused: ühiskonna probleemidele

Kas sa usud: Jumalasse?

Kas sa usud: elusse pärast surma?

Kas sa usud: pörgu olemasollu?

Kas sa usud: taeva olemasollu?

Kas sa usud: pattu?

Kas sa usud: reinkarnatsiooni?

Ülaltoodud küsimustele antud vastused olid jaatavad ja eitavad (1-jah, 2-ei). Kuna respondente oli mõlemal aastal üle tuhande (1999, N = 1005; 2008, N = 1518), siis kasutasime K-keskmiste klasterdusmeetodit koos muutuvate keskmistega. K-keskmiste meetod eeldab, et klastrite arv antakse enne analüüsi alustamist ette. Proovisime 3 ja 4 klastriga. Kuigi statistiliselt olid (nii ANOVA kui ka F-karakteristiku kaudu) kõik tunnused piisavalt mõjusad mõlema etteantud klastrite arvu korral, oli näha, et 4-klastriline lahendus osutus siiski sisukamaks, võimaldades välja tuua selgepiirilisemalt eristuvad usklike ja rituaalidega seotud tüübid. Nimetasime seda usklike-ritualismi tüpoloogiak. Lisa 2 tabelis toome ära klastrite võrdluse kõikide kasutatud tunnuste ja mõlema aasta lõikes.

⁵² Søren Aabye Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript*. Princeton University Press, 1960, 30–35. Teose originaalpealkiri on *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*.

Lisa 2

Tunnused ja nende väärtused usklikkuse-ritualismi tüpoloogia loomisel

Kuna tegemist oli jah/ei vastustega, siis tekkisid ka klastrite keskmised vastavalt positiivsete (+) või negatiivsete (–) vastuste alusel. Vastavalt plusside-miinuste paiknemisele ongi loodud tüpoloogias nimetatud 4 tüüpühma.

Nr	Tunnus	1999				2008			
		Klastrite numbrid ja nimetused				Klastrite numbrid ja nimetused			
		1. Usklikud	2. Usklikud rituaalistid	3. Mitte-usklikud rituaalistid	4. Mitte-usklikud	1. Usklikud	2. Usklikud rituaalistid	3. Mitte-usklikud rituaalistid	4. Mitte-usklikud
1.	Kogudusse kuuluvus	+	–	–	–	+	–	–	–
2.	Sünd	+	+	+	–	+	+	+	–
3.	Abielu	+	+	+	–	+	+	+	–
4.	Surm	+	+	+	–	+	+	+	–
5.	Moraali-probleemid	+	+	–	–	+	+	–	–
6.	Pereelu probleemid	+	–	–	–	+	–	–	–
7.	Hingelised vajadused	+	+	+	–	+	+	+	–
8.	Ühiskonna probleemid	–	–	–	–	–	–	–	–
9.	Usk Jumalasse	+	+	+	–	+	+	–	–
10.	Elu pärast surma	+	–	+	–	+	–	–	–
11.	Põrgu	+	–	–	–	+	–	–	–
12.	Taevas	+	–	–	–	+	–	–	–
13.	Patt	+	–	+	–	+	+	–	–
14.	Reinkarnatsioon	+	–	+	–	+	–	–	–